

Hertug Hans den ældre i Haderslev.

Historisk Tidsskrift, Bind 4. række, 6 (1877)

Link til pdf:

http://img.kb.dk/tidsskriftdk/pdf/hto/hto_4rk_0006-PDF/hto_4rk_0006_77079.pdf

Link til webside:

<http://tidsskrift.dk/visning.jsp?markup=&print=no&id=77079>

pdf genereret den : 28/5-2008

Hertug Hans den ældre i Haderslev.

Af

K. Hansen.

Hertug Fredrik i Slesvig og Holsteen, siden Konge i Danmark som Fredrik I, var to Gange gift, sidste Gang med Sophie, en Datter af Hertug Bugislaus i Pommern. Deres ældste Søn Johannes eller Hans blev født den 29 Juni 1521. Han blev opdraget hos sine Forældre paa Gottorp, hvor Fredrik for det Meste holdt Hof, ogsaa efter at han 1523 var bleven Konge i Danmark. Til Kongesønnens (Hertugens) Lærer havde Kongen valgt en pommersk Magister Peter Svave, der havde studeret i Wittenberg og var ivrig Lutheraner; men da han snart i denne opdragede en Mand, der kunde bruges til andre Hverv, f. Ex. som Ombud til fremmede Fyrster (saaledes var han 1528 sendt til Frankrige¹⁾), saa antoges til at udfylde hans Plads, naar han var fraværende, en anden tysk Magister Hermann Bonne, der ogsaa var en Ven af Reformationen. Dette synes imidlertid ikke at have været bekjendt i Danmark; thi da Fredrik I begunstigede Reformationen, og hans Søn af første Ægteskab, Christian, havde viist sig som en

¹⁾ Geh. Arch. Aarsberetn. III, 136 følg.

erklæret Tilhænger af denne, og desuden var tydsk, saa søgte de danske Biskopper og det catholske Parti i Rigsraadet at forhindre, at Christian skulde blive Faderens Efterfølger, men meente at Hans, der endnu var saa ung, kunde uddannes til en Regent efter deres Ønsker, som dansk og catholsk. De androge derfor i en Skrivelse af 13 Januar 1529 hos Kongen, at Hertug Hans maatte sendes til Danmark og opdrages der, for at Danmarks Rige engang kunde blive ham til Deel¹⁾. Fredrik gik ind derpaa, tog endnu samme Aar Hertugen med herind i Riget, og indvilligede i at han fik stadigt Ophold i Danmark. Hertugen fik Nyborg Lehn anvist til sin Forsørgelse, og hans Opholdssted blev Nyborg Slot, hvor Hr. Oluf Rosenkrands til Vallø, der var af det catholske Parti, blev beskikket til hans Hofmester, vistnok ved Biskoppernes Medvirkning. Og i Forventning om, at Hans skulde vorde Catholikerne gunstig, søgte Biskopperne at bevæge Rigsraadet til at vælge ham til Faderens Eftermand. Det fandt dog ikke almindeligt Bifald i Raadet og der skeete intet Valg. Imidlertid synes det, at det catholske Parti har udbredt, at han af Rigsraadet var samtykt til Konge; Rygtet derom var kommen til Christiern II paa Sønderborg, ja var endog naaet til England. Men Christian III lod 1538 et Skrift udgaae, som viste det Ugrundede i denne Beretning²⁾.

Da Fredrik I var død den 10 April 1533, overtog hans ældste Søn Christian Regeringen over Hertugdømmerne paa egne og sine mindreaarige Brødres, Hans', Adolphs og Fredriks Vegne; thi den Anskuelse var nu eengang slaaet fast

¹⁾ Hvitf. 1317. Hist. Tidskr. 3 Række, IV, 640.

²⁾ Hvitf. 1401. Hist. Tidskr. I. c.

i den oldenburgske Familie, at Slesvig saavel som Holsteen vare Privatejendom for Kongehuset, og uagtet Hertugdømmernes Adel, da Christiern I var Konge i Danmark, havde gjort stort Væsen af deres Valgret, saa var der dog nu aldeles ikke Tale om Valg, men kun om Arveret. I Danmark derimod skulde der foregaae Kongevalg. Hertil meldte sig nu ikke alene Christian, men ogsaa Hans, vistnok paa det catholske Partis Tilskyndelse, hvilket ogsaa ivrigt virkede for at faae ham valgt, fremhævede, at han, som opdragen i Danmark og fortrolig med dansk Tænkemaade og Sæder, vilde under en forstandig Vejledning werde en god og dansk Konge, hvorimod Christian var tysk og fremmed for Danmark. Men da det protestantiske Parti paa ingen Maade vilde gaae ind herpaa og stemte for Christian, saa fik Biskopperne og det catholske Parti Kongevalget aldeles udsat, under Paaskud af at oppebie de norske Rigsraader, som ikke vare komne tilstede. De synes endog en kort Tid at have havt Overvægten; men Reformationen lod sig ikke standse, den udbredte sig mere og mere. Alligevel opgave Biskopperne ikke deres Planer; endnu i Foraaret 1534 tilskrev Biskop Ove Bille i Aarhus Hertugen saaledes: Vi bede Eders Naade kjærligen, og ydmygeligen raade, at E. N. skikker sig mod den alsommægtigste Gud, den hellige Kirke og Danmarks Raad som en christelig Fyrste. Det skal ikke blive til E. N. Skade¹⁾.

Den i Riget, dels ved Opsættelse af Kongevalget, dels ved Religionsstridighederne, opstaaede Forvirring, der endnu foregedes ved Borgerstandens og Almuens Misfornøjelse med Adelens Overgreb, vilde Lybekkerne benytte til Udvidelse af deres Magt over Danmark, og for at faae en antagelig

¹⁾ N. Kirkehist. Saml. IV, 480, nota 5.

Grund hertil, foregave de at ville befrie den paa Sønderborg fangne Christiern II, der ogsaa havde meldt sig som Thronfølger. De sendte under Grev Christopher af Oldenburg i Juni 1534 en Flaade til Sundet, hvor Greven blev modtaget med aabne Arme af Borgemesterne Jørgen Mynter i Malmø og Ambrosius Bogbinder i Kjøbenhavn, hvilke to vigtigste Stæder i Riget strax overgave sig til Greven, der derpaa i kort Tid underkastede sig Sjælland og Skaane. Ved Efterretningen herom opblussede Oprøret ogsaa i Fyen, ansporet af nogle Udsendinge fra Greven. Almuen rejste sig mod Adel og Gejstlighed. En Skrædder fra Odense med en Sværm Pøbel stormede og indtog Dalum Kloster, en Bonde, i Spidsen for en sammenløben Flok, indtog Hagenskov Slot og allevegne udbredte Bevægelsen sig. Dette nødte Hertug Hans' Hofmester, Hr. Oluf Rosenkrands, til at være betænkt paa hans Sikkerhed, da han formodentligt paa Nyborg ikke har havt tilstrækkelig Besætning til Forsvar. Han forklædte sig og Hertugen tillige med Svave og nogle Ledsagere i Bondeklæder, og flygtede til Sønderborg, hvor Befalingsmanden Ditlef Brokdorf havde tilstrækkelig Besætning i Anledning af Kong Christierns Ophold der, og ham overgaves Hertugen til Bevogtning¹⁾.

Medens nu Hans opholdt sig her, brugte Christian, der den 4 Juli 1534 af de jyske Rigsraader var valgt til Konge, hans Lærer Peter Svave fra Februar til Juli 1535 til en diplomatisk Sendelse til Belgien, England og Skotland. Underhandlingerne med Kong Henrik VIII i England gik ud paa at faae Hjælp mod Lybekkerne, hvortil Henrik dog ikke var tilbøjelig, men derimod søgte at bringe Christian til at slutte Fred med Lybek, og forlangte, at

¹⁾ Histf. 1422.

Svave skulde opsætte de Vilkaar, paa hvilke dette kunde skee. Svave indgav da den 15 Marts en Række Artikler, hvilke han dog erklærede ikke at være bemyndiget til, men kun vilde have betragtet som sine personlige Forslag, fordi de engelske Underhandlere saa indtrængende havde forlangt at vide hans Mening. Hine Artikler angaae dog ikke blot Fredsvilkaarene, men gjøre opmærksom paa de Fordele, som England kunde have af at hjælpe Danmark. Blandt disse anfører han, »at Kongen af England havde en voxen Datter, og vi Hertug Hans af Holsteen, der nu er 14 Aar gammel. Hvad om der mellem eders Datter og vores Søn stiftedes et Ægteskab? Kongen i England vilde da i Holsteen have en vel ikke mægtig Svigersøn, men af den ædleste Stamme, baade paa fæderne og møderne Side. Kongens Datter vilde faae en trofast Ægtefælle, der er vel opdragen, som en Kongesøn bør opdrages og oplæres«. — I et Brev, som Svave, formodentligt ikke længe efter, fra London skrev til Melchior Ranzaus Broder, forekommer: Jeg beder Eder, at I vil undskylde mig hos min naadige Fyrste og Herre Hertug Johan, at jeg bliver saa længe borte fra Hs. Naade og derhos ved dette Sendebud ikke skriver. Gud veed jeg gjør det ugjerne, men alligevel kan jeg ikke bedre det¹⁾.

Det fremlyser heraf, at Svave endnu var Hertugens Lærer, og var omhyggelig for at bringe ham i en Forbindelse, der kunde være hæderlig og nyttig for ham, men hvortil der dog ikke synes at være taget videre Hensyn.

Da Kjøbenhavn havde maattet overgive sig til Christian III, holdt han i October 1536 en Rigsdag i Kjøbenhavn for at ordne Rigets Anliggender, og deriblandt Thronfølgen, idet det ved Fredrik den førstes Død havde viist

¹⁾ Geh.-Archivets Aarsberetn. III, 253, 251.

sig, hvor store Ulykker der kunde opstaae af, at der intet var bestemt derom. Da dette Spørgsmaal kom paa Bane i Rigsraadet, foreslog Kongen, uagtet han selv havde en Søn, som dengang kun var et Par Aar gammel, at hans Broder Hans skulde designeres til Thronfølger, og nogle faa af Raadet, som havde gjort Hans deres Eed, siger Krag¹⁾, gave dette Forslag deres Bifald og fremhævede, at Hertugen nærmede sig Manddomsalderen og gav Haab om at vorde en roesværdig Konge. Men Fleerparten af Raadet stemte dog for at vælge Kongens Søn, hvilket da ogsaa vedtoges.

Hertug Hans opholdt sig formodentligt i de første Aar efter at Broderen var kommen i rolig Besiddelse af Riget, atter paa sit Lehn Nyborg. At Svave ogsaa efter den Tid, da han ikke mere var Hertugens Lærer, vedblev at interessere sig for ham og indvirke paa ham, viser et latinsk Brev, som han fra Viborg tilskrev Hertugen den 1ste Maj 1537. Han tilbyder sin Tjeneste, om der var noget, som Hertugen ønskede af ham. Han glædede sig over at Hertugen havde faaet en Hofmester, ved hvis flittige Paamindeelse han kunde lære at danne sit Væsen til Anstand og Værdighed, og han beder ham at lyde denne som en Fader, naar han foreskriver, hvad der er til Hertugens Gavn. Omgangslivet bestaaer i visse vedtagne Regler, og de, som i denne Høfligheds Skole ikke ere retteligen oplærte, de ansees for uskikkede til alle Forretninger. Især pryder det en Fyrste at kunne samtale med hvemsomhelst, fordi han er ligesom fremstillet paa en Skueplads, for at betragtes af Alle med Beundring. Det, som gjør Forskjel paa Folk, at Nogle ansees for simple, Andre for dannede, det bestaaer i, at man i sin Opførsel iagttager ikke at overskride det

¹⁾ Christ. III Hist. I, 459.

Sømmeliges Grændser. Det er Beviis paa stor Forstand og forskaffer Stormænd den største Berømmelse. Thi da Fleerparten af Menneskene ikke kunne skjønne paa Aandens Fortrin, saa beundre de blot det Ydre, som falder i Øjnene. Hertugen maa ikke forsømme sine Studier; thi Svave formener, at han har en Lærer, som kan bibringe ham Videnskaber. Det er en stor Roes, at han af Alle kaldes en retskaffen Fyrste, men endnu større at kaldes lærd. Naar han skal forhandle med Udlændinge, som ikke forstaae Tydsk, hvor vil det da ikke hjælpe at kunne forstaae dem og kunne svare dem; og denne Fordeel yder det latinske Sprog, hvorfor Svave nu, som tilforn, opmuntrer Hertugen til at anvende Flid derpaa. Han maa imidlertid ikke troe, at Svave, efter at have forladt ham, vil udøve nogen Mynighed over ham, men det skeer kun for at bede og paa-minde om det, som kan være til Hertugens Gavn¹⁾.

I Aaret 1538 fulgte Hertug Hans med Kongen til Brunsvig, hvor de protestantiske Fyrster og Stæder sluttede et Forbund til gjensidig Beskyttelse; men efter den Tid synes han at have opholdt sig hos Markgreve Albrecht af Brandenburg, der var gift med hans Søster Dorothea og stod i nøje Venskabsforhold til Christian III²⁾. I de Stridigheder, der oftere vare mellem Christian III og Gustav Vasa i Sverrige, bebrejdede denne 1540 Christian, at Hertug Hans i Preussen kaldtes «den unge Konge i Sverrige», og

¹⁾ Noodts Beyträge, I, 33 følg.

²⁾ Heise anfører ovenfor S. 254 efter et Brev fra Kongen, at Hertug Hans allerede 1536 blev sendt til Königsberg. Men da det nyeligt anførte Brev fra Svave ingen Hentydning har til at Hertugen var udenlands og det udtrykkeligt anføres (Krag, I, 185, Anmærkn.), at Hertugen 1538 fulgte med Kongen til Brunsvig, saa synes det, at Sendelsen til Königsberg er bleven foreløbigt opsat 1536.

at Markgreven var fjendsk mod dette Rige, hvilket foranledigede Christian til at bede Markgreven at modarbejde dette Rygte¹⁾. — I Aaret 1542 undskyldte Markgreven sig for at sende Ombud til et foreslaaet Møde, fordi han var ivrigt beskæftiget med Forberedelser til et Krigstog mod Tyrkerne, som han vilde foretage i Forening med Hertug Hans af Danmark²⁾. Der er neppe bleven noget af denne Plan; thi i Begyndelsen af det følgende Aar 1543³⁾ vendte Hertugen tilbage til Fædrelandet og blev ansat som Statholder i Hertugdømmerne⁴⁾. Kongens meget betroede Mand, Hr. Johan Ranzau, beklædte denne Post; men da han jevnligt af Kongen brugtes i diplomatiske Sendelser, kan dette have foranlediget, at Christian ansatte sin Broder som Statholder. Hr. Johan Ranzau meddeelte ham som saadan Resultatet af sine Underhandlinger, som han i Udlandet havde foretaget, gav ham Raad angaaende de Foranstaltninger, som burde iværksættes, for at beskytte Hertugdømmerne for de Farer, der truede fra Christian den andens Svigersønner og fra Nederlandene; anviste ham hvorledes Tropperne i Hertugdømmerne burde fordeles; anbefalede ham at have Penge i Beredskab til at lønne Tropperne med; at tage de unge holstenske Adelsmænd i Tjeneste, og saadant mere⁵⁾. Dette viser, at den erfarne Krigsmand

¹⁾ Krag, I, 220.

²⁾ I. c. 259.

³⁾ Den 24 April d. A. underretter en Hans Erhard v. Schweding fra Königsberg Hertugen om, hvor hans efterladte Heste vare opstaldede, og at han havde afsendt Hertugens Rustning, som denne havde efterladt i Königsberg, og nogle Klæder med en flensborger Skipper. (Diplom. Flensb. II, 961.)

⁴⁾ Christiani, Hertugd. Hist., VI, 120; den danske Oversættelse.

⁵⁾ Danske Magazin, IV, 51—75.

følte sig forpligtet til at vejlede den unge Fyrste i det ham anbetroede Hverv.

I det følgende Aar (1544) fattede Kongen, efter at han ved Traktaten i Speyer i Begyndelsen af Aaret var bleven befriet for de Farer, der havde truet fra Tydskland, den Beslutning at dele Hertugdømmerne med sine Brødre, efter den forhen nævnte Anskuelse, at disse vare den oldenburgske Stammes Privatejendom. Dette havde ingenlunde den gamle Hr. Johan Ranzaus Bifald. Han forestillede Kongen, hvorledes herved den kongelige Magt vilde blive svækket, og forudsaae, at der i Tiden vilde opstaae Splid og Tvedragt af en saadan Deling, hvorfor han paa det Ivrigste fraraadede dette, men vilde, at Landene skulde blive under Fyrsternes fælleds Bestyrelse¹⁾. Kongen vilde imidlertid ikke høre noget herom. Det var hans Brødrers naturlige Arveret, og den vilde han ikke berøve dem. Arvedelingen gik altsaa for sig, men Hr. Johan Ranzau var saa misfornøjet hermed, at han et Aarstid senere forlangte sin Afsked af Kongens Tjeneste, hvilket denne optog meget unaadigt²⁾.

Af Kongens Brødre var Hans dengang 23 Aar, Adolph 18 Aar og Fredrik 15 Aar gammel. Denne sidste blev, som mindreaarig, udelukket fra Delingen, fordi det var bestemt, at han skulde forsørges med gejstlige Præbender, og han blev siden Biskop i Slesvig og Hildesheim. Hertugdømmerne bleve ved udvalgte Commissairer blandt Adelen deelte, ikke i sammenhængende Landstrækninger, men hver af Fyrsterne fik sine Districter i hvert af Hertugdømmerne, og ikke engang der sammenhængende. Om der laae nogen

¹⁾ Jvfr. ovenfor S. 316.

²⁾ Jvfr. ovenfor S. 317.

politisk Tanke til Grund herfor, som Schlegel¹⁾ mener, for at knytte Besidderne til den fælles Interesse, eller det var for at, ligesom senere ved Udskiftningen, hver skulde have noget af det Bedre og noget af det Ringere, er intetsteds antydet, men alle tre Fyrster fik deres Part med lige Rettigheder. Delingen foregik i Rendsborg den 9 August 1544. Den skeete kongeligt, fyrstligt, broderligt, troligt og venligt ved deres Alles Raader, som de havde bevæget til at paa-tage sig Arbejdet, hvorfor Fyrsterne naadigst takkede. Kongen overlod til Adolph at vælge først, og han valgte da den efter Hovedslottet kaldte gottorpske Deel. Derpaa opfordrede han Hans til at vælge, men denne vilde ikke gaae foran den ældre Broder og bad Kongen at vælge først, der da tog den sonderborgske Deel. Saaledes tilfaldt den tredie Deel, den haderslevske, Hertug Hans²⁾. Det synes ikke, at han har været ganske tilfreds med sin Part; thi i en Skrivelse af 1564 udlader han sig med, at Kongen vel erindrede, at han (Hertugen) ved den afholdte broderlige Deling overtog den Deel, som ellers Ingen vilde have, hvilket imidlertid var hans egen Skyld, da han afslog Kongens Tilbud.

Den haderslevske Deel bestod i Slesvig af Slottene Haderslevhuus og Tørning med tilliggende Amt og dertilhørende Østerherred paa Føhr, Lygumkloster, Øerne Nordstrand og Fehmern; i Holsteen af Rendsborg med tilliggende Amt og tre Landsbyer i det Slesvigske, samt Klosteret Bordesholm. Indtægten af disse Districter ansloges til omtrent 21,600 Mark aarligt. Disse Slotte og Landskaber fik Hertugen ingenlunde frit; der hvilede betydelige Gjeldsposter paa dem, saavel som paa de Landsdele, der til-

¹⁾ Geschichte d. Königr. Dänem., I, 209.

²⁾ Diplom. Flensb., II, 349 følg.

faldt hans Brødre. Hans Part af Gjelden bestemtes til 50,000 Mark. Af disse stode for Haderslevhuus hos Jesper Ranzau 3,000 Mark, med aarlig Rente 180 Mark; for Fehmern hos Schak Ranzau 10,000 Mark med Rente 600 Mark. Han skulde desuden aarligt have 300 Mark til Løn og Underhold; for Tønder Slot hos Claus v. der Wisch 12,000 Mark med Rente 840 Mark, dertil aarligt 800 Mark til Underhold og 200 Mark for at holde Teglgarden i Drift; for Rendsborg hos Kaj Ranzau 12,000 Mark med Rente 720 Mark. Tilsammen Hovedstol 37,000 Mark. Desuden skulde Hertug Hans af Pengegjelden forrente 13,000 Mark, nemlig hos Gottsche Ranzau 7,000 Mark, hos Hieronymus Ranzau 4,000 Mark, hos Henning Wonsflethen 2,000 Mark. Øster Herred paa Føhr var pantsat til Hr. Iven Reventlau for 4,000 Mark med 240 Mark Rente. Dette Land skal Kongen være forpligtet til at løse, og skal aarligt forrente Hertugen de 240 Mark, indtil han har fyldestgjort Hr. Iven Reventlau¹⁾.

Staden Hamborg, samt Tolden i Gottorp og Rendsborg, de adelige Kloostere og Adelen skulde være alle tre Herrers fælleds Højhed undergivne.

Løverdagen efter Laurentii (16 August) vare Fyrsterne samlede paa Gottorp og udstædte der et aabent Brev, at de samme Dag havde adskilt alle gyldene Klenodier, Ædelstene og andre Smykker, som de havde arvet efter deres Fader, i tre lige Dele, og ved Lodkastning deelt dem broderligt og venligt, og hver taget sin Deel til sig, hvormed de vilde og skulde være tilfredse; kun den store blaa Saphir havde de beholdt udeelt og anbetroet Hr. Iven Reventlau

¹⁾ l. c. og et løst Blad i Geheime-Archivet: Herzog Johansens Theil an den Fürstenth. Sl. u. Holst.

den, indtil de til belejlig Tid vilde enes om den. Men hvad der var af Sølvtoj med alle Senge, Tapezerier, Dyner, Puder, Linned, Meubler, Kister, Kasser og alt Huusgeraad og Forraad, det havde Kongen af broderlig Tilbøjelighed skjænket Brødrene og de taget til sig. Helgoland var ikke taget med i Delingen, men det vilde de nok senere komme overeens om¹⁾.

Hertug Hans har strax overtaget Regeringen i sine Districter; thi allerede den 18 August tilskriver Hr. Johan Ranzau ham angaaende den vedvarende Urolighed i det nordlige Tydskland, der endnu stedse truede Hertugdømmerne med Farer. Raadet i Bremen havde afskediget to «Fähnlein»-Knægte, som nu laae der i Nærheden og ponsede paa, hvorhen de skulde vende sig, og til hvilke en Deel af de i Danmark og Hertugdømmerne værende Knægte deserterede, saa at de dagligt styrkedes, og det kunde befrygtes, at de kunde vende sig mod Hertugdømmerne, hvorfor Ranzau havde skrevet til Kongen om af sin Part af Hertugdømmerne at udruste 500 Mand og nu anseer det for raadeligt, at Hertugen ligeledes vilde forordne 500 velrustede Mænd i samme Hensigt og at han vilde udfærdige Landbreve til Adelen i sin Deel, der, om Nøden udkrævede det, kunde udsendes, og man saaledes kunde faae Adelen rustet til Modværge²⁾.

Der foreligger ogsaa andre Vidnesbyrd for, at Hertugen strax har tiltraadt Regeringen over sine Amter. Den 31 August henvendte Dronning Dorothea sig til ham med Bøn om, at han vil forunde en Anders Nielsen i Haderslev, der havde begjært Dronningens Forbøn, at han sin Livstid

¹⁾ Michelssen Nordfriesland im Mittelalter, 282.

²⁾ D. Mag., IV, 75 følg.

maa beholde det lille Huus, hvori han hidtil havde boet. Og paa samme Tid skriver Hertugen til Kongen angaaende Tienderne i Hvidding, Kalslund og Frøs Herreder, som havde ligget til Tørning Slot, men af Kongen vare bestemte at svares til Ribe Stift, at han gjerne vilde lade dem komme dertil, om de hørte derhen, men at han som «ein jünger Hauswirth» havde Mangel paa Korn til sin Huusholdning, og derfor beder at maatte beholde dem, indtil han fik talt med Kongen¹⁾.

Og hermed begyndte allerede den bestandige Stræben hos Hertugen og hans Embedsmænd efter at indskrænke den danske Indflydelse i Hertugdømmet, og Kongen lod sig let overtale. Saaledes klagede allerede den 20 Marts 1545 Erkedegnen Jens Viborg i Ribe, at Henrik Ranzau havde frataget ham Tienden af Brøns Sogn, der var lagt til hans Embede, «og dog haver Hertug Hans og en stor Part af Holster Raad, som var nu her forsamlet, intet paa at stande, andet end de lede min Herre (Kongen), til hvilken Side de ville». Dronning Dorothea beskylder og Hertugen for, at han strax i Begyndelsen af sin Regering havde draget Fehmern fra Fyens Stift²⁾.

Hertug Hans fik imidlertid snart andet at tænke paa. I Anledning af de vedvarende Uroligheder i Nabolandene havde Kongen allerede den 17 Marts 1545 indgaaet en Forening med sine Brødre om, hvor stort et Antal Krigsfolk hver af dem skulde stille til Landenes Beskyttelse i Tilfælde af et pludseligt Overfald. Der skulde stilles 1500 Mand til Fods og 200 Ryttere. Deraf skulde Hertug Hans stille: Fodfolk af Nordstrand 120 Mand, af Fehmern 100

¹⁾ N. Kirkeh. Saml. III, 292.

²⁾ N. Kirkeh. Saml. VI, 519. Geh.-Archiv. Aarsberetn. III, 28.

Mand, af Tønder Amt 150 Mand, af Haderslev 40 Mand, af Tønder 40 Mand, af Rendsborg 50 Mand, tilsammen 500 Mand. Ryttere: af Haderslev 12 Mand, af Tønder 8 Mand, af Nordstrand 6 Mand, af Rendsborg 6 Mand, af Fehmern 6 Mand, tilsammen 38 Mand til Hest¹⁾. Og der blev snart Brug for dette Mandskab, da Hertugdømmerne virkelig truedes af Fjender. En meklenburgsk Adelsmand, Martin v. Waldenfels, der havde tjent Christian III og gjorde Fordring paa større Sold, end Kongen erkjendte for gyldig, vilde for dette Afslag hævne sig, og for at nøde Kongen til at betale, overfaldt han Biskoppen af Lybek, Balthasar Ranzau, der var Kong Christians Raad, og førte ham fangen bort, og hverken Kongen eller Biskoppens Slægtninge formaaede at skaffe ham Friheden²⁾. Da Waldenfels understøttedes af Hertug Albrecht af Meklenburg, der ikke kunde glemme, at han ved Kjøbenhavns Overgivelse havde maattet ydmyge sig for Christian III, saa blev han saa dristig, at han aabent forkyndte Kong Christian Fejde baade til Lands og Vands. Ved Opbringelsen af en meklenborgsk Kaper blev Sagen aabenbar. Kong Christian udvirkede et kejserligt Forbud til Albrecht mod at understøtte Waldenfels, men denne agtede det ikke. Han sendte en Hovedsmand, Christopher Wrisberg, ind i det Lauenborgske, hvor denne paa det Grueligste hærjede og truede med Indfald i Holsteen. Under disse Omstændigheder gjaldt det at være aarvaagen. Hertug Hans havde ved Heinrich v. der Lenken tilsendt Kongen en Beretning om, hvad Hr. Johan Ranzau og Breyde Ranzau havde tilskrevet ham, at han hurtigst muligt maatte samle Adelen

¹⁾ Diplom. Flensb. II, 360.

²⁾ Christiani VI, 138 følg.

og de 1500 Mand, hvorom han havde forlangt Kongens Beskeed. Men det begjærte Svar var ikke kommen, hvorfor han fjerde Tirsdag efter Paaske fra Haderslev melder, at han, da Udskrivningens Forsømmelse maaskee kunde tilskrives ham, i Guds Navn havde ladet Landbreve udgaae, og om to Dage, vil Gud, vilde forføje sig til Folkene. De 1500 Mand havde han beordret at møde i Neumünster, hvorhen Kongen vel og havde forordnet Sine at komme¹⁾.

Kort derpaa kom imidlertid Hans Barnekov, afsendt fra Kongen, og medbragte Beskeed, at Christian billigede Hertugens og Raadernes Betænkning, at Fyrstendømmernes Ridder- og Landskab skulde drage ud og Brevene derom hurtigst udgaae. Kongen havde tilskrevet Raaderne at samle Skyts fra Flensborg, Gottorp og Slottene, saa meget som de kunde undvære, samt Ammunition og andet Tilbehør. Fra Kjøbenhavn vilde han sende 8 Stykker Felt-skyts. Da han selv var forhindret fra at møde, bad han Hertug Hans at begive sig til de truede Steder, tilligemed sine Raader, og med dem overveje, hvad der kunde være fornødent; om man skulde vente paa Fjenden eller drage ham imøde. Hvis der ikke kom Afbud inden næste Mandag, skulde Kongens Hofsinder, henved 300, drage til Flensborg og der vente paa videre Beskeed, ligesom det var befalet Rytterne i Jylland og Fyen at være rede til Opbrud. Ogsaa havde han ladet nogle Skibe løbe ud at agte paa den meklenburgske Kyst²⁾.

Dagen før Himmelfartsdag tilskrev Hertugen Kongen, at han Dagen i Forvejen havde havt Landskabet (Adelen) forsamlede i Schlammendorf (mellem Segeberg og Pløen)

¹⁾ Af Hertugens Breve til Kongen i Geh.-Arch.

²⁾ Diplom. Flensb. II, 968.

og undskyldt, at Kongen formedelst Sygdom ikke kunde komme, men havde ladet dem formelde, at derfor intet skulde vorde forsømt, idet han havde sendt en forseglet Fuldmagt, at hvad Hertugen og Raaderne fandt for godt, det var efter Kongens Villie. Dernæst takkede han Raaderne og Landskabet, at de saa lydigt vare mødte. Han vilde ikke skjule for dem, at Hertug Albrecht af Meklenburg havde en Forsamling af Knægte, ved 3000 stærk, men hvad han havde i Sinde med dem, kunde man ikke vide. Men at saa mange Folk skulde blive samlede i Meklenburg, det var hverken Kongen eller Hertugen eller dem selv tjenligt. Derfor havde Fyrsterne sendt Hr. Johan Ranzau og Kaspar Fuchs til Hertug Henrik af Meklenburg, og venligt bedet ham, formaae sin Broder, Hertug Albrecht, at han skulde afstaae fra saadant Forehavende og lade de samlede Knægte atter løbe. Det havde Henrik gjort, men ikke faaet synderligt Svar fra Albrecht. Vel havde han senere skrevet, at han ikke havde noget i Sinde mod Kongen og Hertug Hans, og at han vilde lade Knægtene løbe; men de vare alligevel samlede endnu. Hertug Hans havde [og ved een, kaldet Hans Wulf faaet Kundskab om, at en Herre havde villet hverve Knægtene, men at Albrecht ikke havde villet lade dem fare, men for omtrent tre Dage havde ladet 6 Fahnlein (hvoriblandt burgundiske Reisener) og samme Knægte rykke frem til Warnemünde, hvilke han, naar han kunde faae Skibe, havde i Sinde at overføre til Sverrige. I den Anledning meddeelte Hertugen Landskabet at Kongen og vi ere betænkte paa at forsøge vor Lykke, om vi kunde nedlægge dem. Men da vi vide, at Landskabet fra Kongens og vore Formænd have Privilegier, ikke at lade sig bruge udenlands, og vi nødigt ville besvære dem, saa bede vi naadigst, at de næste Sondag med deres Rustning og

Heste samtlig ville komme til Segeberg og ville blive der, om vi, hvad Gud forbyde, med vore Ryttere og Fodfolk blive trængte, at de da, som tro Undersaatte ville undsætte os, og vi og vore Folk kunne faae Hjælp af dem.»

•Landskabet overvejede og lod svare ved Wulf Pogwisch, at de vare skyldige at gjøre, som der begjæredes: vilde ogsaa altid, nu som før, vise sig som lydige Undersaatte. Men de bade underdanigst, at vi vilde blive hos dem; thi de ansaae det ingenlunde for raadeligt, at vi selv begave os til Lante Meklenburg. Det sømmede sig ikke for dem som Undersaatte at raade os, men dersom vi vilde drage derhen, og der skulde tilstøde os noget, hvilket de, ved Gud, ikke gjerne saa, saa vilde de være undskyldte: men de kunde jo ikke forbyde det. Dersom det blev nødvendigt, vilde de gjerne undsætte os. Men da det var mod deres Privilegier, saa bade de, at vi vilde give dem en Reversal, at det ikke i Fremtiden skulde blive dem til Besvær, og om Nogen blev taget til Fange, at han da skulde blive udløst af Fyrsterne, og saafremt de rykkede ud af disse Fyrstendømmer, at de da maatte faae Erstatning for mistede Heste, ellers vilde det blive dem besværligt at gjøre saadant. De kunde heller ikke foraarsage, at de selv skulde bryde deres Privilegier. De vare ikke besværede ved, Kongen og os til Behag, at forære os hver en Snees Daler, tre eller fire, ja om det var flere, men at taale Brud paa deres Privilegier, vilde ikke anstaae dem, hvorfor de bede om fornævnte Reversal.»¹⁾

Denne udstædtes derpaa i følgende Skrivelse:

Kongen og Hertug Hans og i Hertug Adolphs Navn melde, at da Ridderskab, Prælater, Stæder og Mænd i

¹⁾ Hertugens Breve.

Slesvig og Holsteen vare privilegerede ikke at lade sig bruge til Krigssager udenfor (Landene), men formedelst den Forsamling af Krigsfolk, som Hertug Albrecht af Meklenburg har forhaanden, ubesværede have indvilliget i at lade sig bruge dertil, saa tilstaae Fyrsterne nu, at denne Villighed ikke skal gjøre Afbræk paa Privilegierne, men Hertugdømmernes Stænder, gejstlige eller verdslige, skulle herefter som før nyde alle deres Privilegier. Om nogen Gejstlig eller Verdslig i dette Tog, hvilket Gud naadigst afværge, bliver fanget eller lider beviislig Skade, saa ville Fyrsterne løskjøre ham eller erstatte Skaden¹⁾.

Hertug Hans samlede derpaa Adelen og de udskrevne Tropper og antog en saa truende Stilling, at hine røverske Bander trak sig tilbage fra Grændsen. Men Hertugen forfulgte dem og tilføjede dem saa følelige Tab, at Hertug Albrecht blev nødt til at afskedige dem, hvorpaa Hertug Hans trak sig tilbage til Hertugdømmerne²⁾.

I denne Campagne vilde Hertug Hans have havt Præsten Meyer i Rendsborg med som Feltpræst, men synes ikke ligefrem at have befalet det. Alligevel blev han fortrydelig over at Præsten ikke var med, og havde yttret det for Nogle, som atter fortalte Meyer det. Denne tilskrev derfor den 13 Juni Hertugen et ydmygt Brev: Naadigste Fyrste og Herre! jeg har erfaret af Nogle, at E. F. Naade skal være fortrydelig paa mig arme Mand, at jeg ikke er draget ud med Krigsfolket. Allernaadigste Fyrste og Herre! jeg har ikke forstaaet det, det siger jeg ved min Salighed, at E. F. Naade begjærede saadant af mig; jeg vilde ellers hjerteligt gjerne være draget med, som billigt og skyldigt

¹⁾ Hertugens Copibog i Geh.-Arch.

²⁾ Christiani VI, 140.

er, og om E. F. Naade havde begjært mig at drage med E. F. Naade indtil Jerusalem, saa skulde jeg ikke have undslaaet mig derfor. Desaarsag beder jeg for Guds Skyld at E. F. Naade ikke vil tilregne mig arme Tjener dette i Unaade. Havde E. F. N. ladet tilskikke mig den mindste Seddel, jeg skulde aldeles villig være kommen, om det saa havde været ved Midnatstid, det veed den almægtige Gud, hvem jeg befaler E. F. N. til et lyksaligt, langvarigt Regimente i al Velbefindende til evig Salighed¹⁾.

Selv under disse Uroligheder fandt Hertugen Tid til at beskæftige sig med sine Amters særlige Tarv. Løvedag efter anden Søndag i Faste har han paa Slottet Lille Tønder bekræftet Borgemester, Raadmænd og hele Menigheden i Staden Tønder alle deres Rettigheder, Friheder, Benaadninger og Privilegier, som vare dem givne af fordums Konger, i alle Stykker, Puncter og Artikler²⁾.

Den 12 Juli har han udfærdiget et Mandat om Drab til Indvaanerne paa Føhr. Den, der begik forsætligt Mord (bösllich Morden), skulde ingenlunde tages til Naade. Men skeete Drabet uskyldigt (uforsætligt), maatte Drabsmanden efter frisisk Landsret have Adgang til Boder og «Bewerung» (?). Den Dræbtes Venner maatte ikke beføjede Drabsmandens Venner, og lade dem bruge deres Frihed, men disse skulde efter det frisiske Raads Kjendelse være skyldige til Mandebod³⁾.

I en Skrivelse til Kongen i de sidste Dage af Aaret beder Hertugen, at Kongen efter givet Løfte i sit Cancelli vil gjøre den Foranstaltning, at de hans Lande angaaende

¹⁾ N. Kirkeh. Saml., II, 743.

²⁾ Hertugens Copibog.

³⁾ Anf. Sted.

Forlehninger og Benaadninger og hvad der ellers angik dem maatte tilstilles ham i Afskrift¹⁾.

Kongens Brødre havde endnu ikke (1546) modtaget Forlehningen med de overdragne Landsdele af Hertugdømmet Slesvig, hvorfor Christian III ved Nytaarstid 1546 besluttede at foretage denne, og opfordrede Hertugerne til at sende Commissairer til Kolding for at aftale Vilkaarene ved Forlehningen. Hertugerne sendte Gottsche Ranzau og Benedict Sehested, og havde givet dem den Instrux at forlange Slesvig som et frit, ikke tjenstpligtigt Lehn. Da Forhandlingerne aabnedes den 11 Januar, bleve Ombudene let enige om Hertugernes Forpligtelse til at tage deres Lande til Lehn af Kronen, og at Forlehningen skulde skee ved Overdragelse af Hertugdømmets Fahne; men da de danske Ombud talte om Lehnstjeneste, nægtede de fyrstelige Ombud denne reent ud. Kongen havde ansat Forlehningen til den 1 Marts, men Hertugerne, som opholdt sig i Flensborg, tilmeldte ham skriftligt, at de ikke agtede at møde den Dag, og begjærede, at der i Archiverne maatte vorde eftersøgt om Beskaffenheden af de tidligere Lehnstagelser af Hertugdømmet. De paastode at ville have Lehnet paa samme Vilkaar, som Grev Adolph af Holsteen havde havt det; thi hans Rettigheder vare gaaede over paa Greverne af Schauenburg, og af disse overdragne til Christiern I. Kongen derimod paastod, at Lehnet var hjemfalden ved Adolphs Død, men dette vilde de ikke erkjende, og der blev intet af Forlehningen²⁾.

Ligesaa selvstændige viste de to Brødre sig kort derpaa i en anden Sag. Kongen havde, som anført, 1538,

¹⁾ Hertugens Breve.

²⁾ Christiani VI, 148 folg.

som Hertug af Holsteen og Formynder for sine Brødre, sluttet et Forbund med flere nordtyske Fyrster og Stæder til gjensidigt Forsuar; og da nu i disse Aar mange af de omstrøjfende Lejetropper vakte Frygt for Uroligheder, forlangte nogle tyske Fyrster, at Kongen skulde opfordre sine Brødre til at stille Contingent til en Hær, som de vare i Begreb med at samle. Kongen sendte Johan Bernikov til Hertugerne for at overbringe dem Fyrsternes Andragende. Men disse afslog at deeltage deri, og Kongen bestemte sig da til, heller ikke at stille Soldater, men ydede Pengehjelp til Forbundet¹⁾.

Den 24 Februar confirmerede, ratificerede, approberede, stadfæstede og fuldbyrdede Hertug Hans paa Rendsborg Slot Borgemestere, Raadmænd, Borgere og menige Indvaanere i hans Stad Rendsborg — af den Naade, hvormed han var dem bevaagen og hengiven, og formedelst deres ham og hans Forfædre beviste mangfoldige tro Tjenester og som de endnu fremdeles vel kunne, skulle og ville bevise — alle og hver deres Privilegier, Rettigheder og Benaadninger, som de fordem havde faaet af hans Forgængere, Grever, Fyrster og Konger, saaledes at de skulde kunne glæde sig ved og nyde dem, eftersom Bogstaven medfører det. Amtmanden skulde respectere denne Confirmation²⁾.

Da Kongen denne Sommer aabnede Underhandlinger med den fangne Christiern II og den 19 Juli personligt samtalede med ham paa Sønderborg, var han ledsaget af Hertug Hans (Adolph var dragen til deres Svoger Markgreven af Brandenburg); idet Christiern i sin Renuntiationsact afstod Arveretten til Hertugdømmerne til alle tre Brødre³⁾.

¹⁾ Anf. Sted 150.

²⁾ Hertugens Copibog.

³⁾ Christiani VI, 144, 145.

I dette Efteraar udnævnte Hertug Hans Magister Peter Gennarus til sin Hofpræst. Denne var født i Gjenner mellem Haderslev og Aabenraa, studerede i Wittenberg og var af Bugenhagen særdeles anbefalet til Kongen, og Hertugen, saa at disse jævnligt sendte ham Penge til hans Studeringers Fremme, og da han stedse fik hæderlige Vidnesbyrd fra Universitetet, valgte Hertug Hans, da han kom tilbage, ham til sin Hofpræst. Men han havde i denne Stilling, besynderligt nok, ingen fast Løn, og da han var gift og havde Børn, saa kunde han ikke leve uden at have noget Vist, hvorfor han ansogte om at faae anvist fast Gage. Der komme ofte, skriver han, fattige Præster til mig, som jeg underviser i den hellige Skrift, og ogsaa andre fattige Folk, som jeg vel burde give en Almisse, men jeg har selv ikke noget. Hertugen synes alligevel ikke at have villet tilstaae ham fast Løn, hvorfor han allerede i Efteraaret 1548 modtog Kald som Sognepræst og Provst i Aabenraa¹⁾.

Retstilstanden paa Nordstrand synes ikke at have været tilfredsstillende og Folk derfra overløbe Hertugen med Klager i den Anledning, hvorfor han tilskrev Stalleren Joachim Leve at vorde forskaanet derfor. Denne svarede den 12 November 1546, at han vanskeligt kunde forhindre det. De Sager, som Folk klagede over, vare for det Meste skeete for hans Tid, men han hentyder til et bestemt Tilfælde, hvori de fire Herredsraad ikke kunde blive enige, saaledes at Nogle gik ud af Raadet, fordi de ikke kunde billige den Dom, som Fleerparten hældede til, og som de ansaae for uret, og de sagde offentligt, at dersom Sagen kom for Hertugen, vilde Raadet blive fældet for den Dom.

¹⁾ N. Kirkeh. Saml. IV, 690.

Han beder nu Hertugen at tage denne Sag i Betænkning, og dersom Sagen faaer det Udfald, som han haaber, saa vil Raadet nok i Fremtiden have i Tanker ikke at svigte Nogen i hans retfærdige Sag¹⁾.

Disse Forhold synes at have tilskyndet Hertugen til selv at komme til Nordstrand. Kort efter Paaske 1547 drog han derover, blev hyldet og stadfæstede Indvaanerne deres gamle Privilegier, hvorimod han forbeholdt sig Ret til at kræve Krigstjeneste og en bestemt Skat, hvorved saa vistnok ogsaa Retstilstanden er kommen paa Tale og er bleven ordnet. Paa samme Tid solgte han Kirken Pelworm paa Nordstrand med alt dens Tilliggende til Sognefolkene for 1000 Mark, dog saaledes, at hvad der tilhører Vicarier, Statier²⁾, Memorier, Kalandegilder i Renter, Ager og Eng, ikke maa afhændes, sælges eller pantsættes, men alene skal være til Kirketjenerne og Kirkens Bygning³⁾.

I dette Aar foretoges atter Sagen om Lehnstagelsen af Slesvig, da Hertugerne ligesaa meget ønskede at faae den tilendebragt, som Kongen og Rigsraadet. Hertugernes Ombud vare den Gang Hr. Iven Reventlau og Benedict Sehested, der efter en Deel Forhandlinger og Breve, der bleve sendte frem og tilbage, kom overeens med de danske Sendemænd om en Formular til Eden og Forpligtelsen til Danmarks Rige. Denne blev tilstillet Hertugerne, der dog havde en Deel Betænkeligheder ved den, da den forekom dem at paalægge dem for store Byrder. Ombudene kom atter tilbage til Kongen, og ved at forandre en Deel Punkter, kom man omsider saa vidt, at Vanskelighederne ansaaes for overvundne og Hertugerne kom til Kolding, hvor Kongen

¹⁾ Diplom. Flensb., II, 979.

²⁾ Noodts Beytr., I, 84.

havde ladet oprejse en prægtig Tribune, og indrette alt hvad der hørte til, for at give Festen tilbørlig Glands. Men nu begyndte Hertugerne atter Trætte om Lehnsvilkaarene. Kongen forlangte, at de ved Lehnet skulde være knyttede til Riget, saa de bleve Lemmer af dette, og som saadanne forpligtede til at yde Hjelp. Hertugerne nægtede vel ikke at modtage Lehnet af Kongen, men vilde hverken indlemmes i Riget eller være forpligtede til nogen Tjeneste. Dette kaldte de et nyt Paafund. Striden blev stedse heftigere, alle Rettigheders Forbehold blev fra begge Sider fremført i Vidners Overværelse, og omsider brøde Hertugerne op og droge bort, hvorover Kongen blev vred og undlod at medgive dem nogen Æresvagt¹⁾. Christian havde allerede nu Lejlighed til at fortryde, at han ikke havde fulgt Hr. Johan Ranzaus Raad. Det synes rimeligt, at den hele Modstand er udgaaet fra den stridbare Adolph, da Hans altid skildres som en stille, fredelig Charakter.

Lettere gik det i det følgende Aar 1548 med Forleeningen med Holsteen. Kongen havde tilskrevet Hertug Hans om Kammerrettens Anslag, at Lehnet inden 6 Maaneder skulde modtages. I den Anledning havde Kongen onsket at samle alle tre Fyrsters Raader i Haderslev, for at raadslaae om disse Ting; men det afslog Hertugen, «*unserer Unvermögenheit halber*»; men kunde det ikke være anderledes, saa vilde han være tilfreds dermed; men bad dog at Kongen vilde lade ham vide, hvor Sammenkomsten skulde holdes, at han kunde indkalde sine Raader. Datum 24 Juni 1548. Hertugen underskriver sig: «*E. K. W. armer broder Herzog zu Holsteyn*»²⁾. Jeg har ikke

¹⁾ Krag, I, 313.

²⁾ Hertugens Breve.

fundet hvor Sammenkomsten holdtes, men man blev enig om at søge Forlehnningen. Hertug Adolph, der var gaaet i kejserlig Tjeneste, virkede for Sagen, og Kongens Ombud Caspar Fuchs bragte den til Ende, saa at Kejser Karl V i Brüssel den 5 October udstædte Lehnbreve for alle tre Fyrster og fritog dem for denne Gang for at modtage Forlehnningen af Biskoppen i Lybek, hvem denne Ret tidligere var tilstaaet¹⁾.

I dette Aar foretog Hertug Hans Secularisationen af Lygumkloster. Paa Landdagen i Rendsborg i Marts 1540 var der vedtaget, at hvis ikke et almindeligt christeligt Concilium inden førstkommende Juul havde besluttet en for hele Christenheden gjældende Kirkeorden, saa vilde Hertugdømmernes Stænder antage den i Danmark vedtagne Kirkeordinants, der foreløbigt havde ladet Herreklostrene bestaae²⁾. Da der nu ingen almindelig Reformation skeete lod Kongen Herreklostrene reformere; i Hertugdømmerne ved Præsterne Rudolph von Nimwegen i Kiel og Johan Meyger i Rendsborg. Disse fik en Instrux, hvorefter de skulde udføre deres Hverv. Klostrenes Forstander (Abbed eller Prior) skulde sværge Kongen og hans Brødre Troskab og Lydighed og fremme Klosterets Gavn, intet af dets Ejendomme afhænde eller forkomme uden Kongens Minde og Tilladelse. Han skulde beskikke en god, lærd og gudfrygtig Lector, som skulde undervise Munkene i den hellige Skrift. Alle catholske Ceremonier skulde afskaffes og med Syngen og Beden holdes efter Visitorernes Forskrift. Disse skulde undersøge Klostrenes Regnskaber og Statuter og have Magt til at forandre og forbedre dem. De af

¹⁾ Christiani, VI, 159.

²⁾ N. Kirkeh. Saml., II, 745 følg.

Munkene, som ønskede det, maatte forlade Klostrene, men de, som bleve, skulde være Klosterets Forstander lydige, læse den hellige Skrift og høre Guds Ords Prædiken. Klostrene maatte fremdeles forsyne saa mange Fattige, som de kunde, i Lighed med hvad der tidligere var skeet. Dersom der hørte Landsbykirker under Klostrene, skulde de forsyne disse med dueelige og gudfrygtige Præster og sørge for disses Underhold¹⁾.

Ifølge disse Bestemmelser vare de to Herreklostre, der laae i Hertug Hans' Landsdele, vedblevne at bestaae. Men i dette Aar, 1548, døde Abbeden i Lygumkloster, Broder Martin, der formodentligt har været en agtværdig ældre Mand, som Hertugen ikke har villet fortrædige. Thi da han var død, blev det betydet de tilstedeværende Munke, at de skulde forlade Klosteret²⁾. Dets Provst, Peter Adeler, blev evangelisk Præst i Abild, og venteligt have Munkene, som maaskee ikke vare ret mange, ikke ugjerne unddraget sig Klostertugten. Klosteret blev nedlagt, over dets tiliggende Ejendomme sattes en Amtmand, og i gejstlig Henseende blev det forenet med Tønder Amt, saaledes at der sattes een Provst over begge.

Hertugen havde i sin Landsdeel forbeholdt sig jus patronatus til de i samme liggende Kirker og Ret til at tildele de af Biskoppen ordinerede Præster Kaldsbrev og Col-lats³⁾. Saaledes lod han 1548 Hr. Jakob Laursen examinere og indsætte til Præst i Skjærbek og Provst i Hviddingherred⁴⁾.

Samme Aar var Hertugen i Forening med Kongen til-

¹⁾ N. Kirkehist. Saml., II, 745 følg.

²⁾ Dankwerth, p. 83.

³⁾ Kirkeh. Saml., I, 215.

⁴⁾ Geh.-Arch. Aarsberetn., I, Tillæg 22.

stede ved en Dom, der blev afsagt over en Dr. Nicolaus Krage, der havde været Kongens Hofpræst, men formedelst forargeligt Levnet var bleven afskediget, men senere antaget i Hertug Adolphs Tjeneste og beskyttet af ham. Han blev af Kongen og Hertug Hans stævnet til Haderslev og her ved Biskoppens og Capitlets Dom suspenderet fra gejstligt Embede i 5 Aar. Men Hertug Adolph vedblev endog efter denne Dom at lade Niels Krage fungere i sin Landsdeel¹⁾.

Efter en uendelig Mængde Forhandlinger og Betæneligheder var man i Begyndelsen af Aaret 1549 endeligt kommen dertil, at Christiern den andens Befrielse kunde blive til Virkelighed. Kallundborg Slot og Lehn var ham anviist til Ophold, og da han førtes dertil i Februar d. A. modtog Kongen og Hertug Hans ham i Assens og samtalede venligt med ham.

Delingen af Hertugdømmerne var foregaaet i den Forudsætning, at den yngste Broder, Fredrik, blev forsørgt med en gejstlig Præbende. Man tænkte dengang paa at skaffe ham Stiftet Bremen, men det mislykkedes, derfor vare Kongen og Hertug Hans virksomme for at faae ham udnævnt til Coadjutor i Stiftet Slesvig. Det havde bedre Fremgang, og i dette Aar bevægedes Biskop Tileman von Hussen og Capitlet til at antage Hertug Fredrik til Efterfølger, hvorpaa denne udstædte en Renunciationsact paa sin Arvepart i Hertugdømmerne. Kort derpaa blev han ogsaa Biskop i Stiftet Hildesheim.

Medens Hertug Adolph (1550) tumlede sig omkring i krigersk Færd i Kejsserens Tjeneste, var Hans, der synes at have været mere skikket til Fredens Gjærning, beskæftiget

¹⁾ N. Kirkeh. Saml., IV, 55.

med at ordne Forholdene i sine Landsdele. Han havde sin Opmærksomhed henvendt paa de kirkelige Tilstande, da der endnu, saa kort efter Reformationens Indførelse, var adskilligt, der trængte til at rettes. Paa Himmelfartsdagen 1550 udgav han en Forordning for Haderslev og Tørring Amter, der indeholdt Forbud mod Hoer og Giftermaal mellem Nærbeslægtede. Trolovede maatte ikke løbe fra hinanden; gjorde de det, skulde de straffes og ikke kunne deeltage i noget ærligt Selskab, Bryllup, Barnedaab eller andre glade Samfund eller taales deri, og være udelukkede fra Alterens Sacramente. Folk skulde gaae i Kirke og afholde sig fra alle støjende Foretagender under Gudstjenesten. De skulde holde deres Sviin fra Kirkegaardene og ikke gaae ud at fiske paa Søn- og Helligdage¹⁾.

Hertugen havde alligevel i det følgende Aar, 1551, tilladt at to unge Personer i Agerskov, som vare hinanden beslægtede i tredie Led, og havde levet i Skjørlevnet sammen, maatte blive viede i Ægteskab, og tilmeldet Biskop Hans Tausen dette. Denne svarede, at han vel havde skikket sig efter Hertugens Skrivelse, og tilmeldt Præsten i Agerskov, at det maatte skee, men raadede dog, at Hertugen ikke lod saadan syndig Forargelse afgaae ustraffet, ogsaa for onde Exempler, der gjerne vil følge efter, ikke alene mod den hellige Kirkeordning, men og mod Hertugens alvorlige Mandat og Befaling nu for kort siden udgivet²⁾.

Den 21 Marts d. A. tilskrev Hertugen Adelen i sine Amter, at han havde udgivet en Forordning om Afholden fra Arbejde paa Søn- og Helligdage, og at hans Under-saatter overholdt den, men at Adelen's Undergivne, navnligt

¹⁾ Kirkeh. Saml., 3 Række, I, 83.

²⁾ N. Kirkeh. Saml., III, 44.

i Høsten bjergede deres Korn saavel Hellige- som Søndage, hvorover Hertugens Undersaatter beklagede sig, da de maatte lade deres Korn staae og det ofte blev mishandlet og søndertraadt (der var jo dengang Fælledsdrift). Hertugen befalede derfor Adelen at efterkomme Forordningen og lade alt Arbejde hos deres Undergivne hvile paa Sønd og Helligdage¹⁾).

I Aaret 1553 omtales en ny Prædikestol og et nyt Alter, som var oprejst midt i Choret i Kirken i Haderslev, hvilke begge Præsten Hans Oldendorph først benyttede dette Efteraar til at prædike og synge Messe. Det er at formode, at begge Dele ere givne af Hertug Hans²⁾).

De kirkelige Forhold i Sønderjylland foraarsagede ideeligt allehaande Vanskeligheder. Kirkerne i Tørningelehn havde fra Dronning Margrethes Dage ligget under Ribe Bispedømme, men vare i Reformationstiden blevne skilte derfra. Kong Christian III havde imidlertid i Aaret 1543 atter lagt de nordslesvigske Sogne, som tidligere havde hørt til Riber Stift, dertil og befalet Biskop Hans Tausen at visiterer dem, ligesom andre til Stiftet hørende Kirker. Men da efter Landsdelingen 1544 disse Sogne for største Delen tilfaldt Hertug Hans, saa vilde han og hans Amtmænd gjøre gjeldende, at med Landshøjheden fulgte Højheden over Kirkerne og Kirkegodset. Vi have allerede seet, at Hertugen strax yttrede Tvivl om, hvorvidt Tienderne i Hvidding-, Frøs- og Kalslund Herreder hørte til Ribe Stift, og at hans Embedsmand Henrik Ranzau inddrog Tienden af Brøns Sogn, der var lagt til Erkedegneembedet i Ribe. Senere havde Hertugens Amtmand i Tønder, Christopher

¹⁾ Kirkeh. Saml., 3 Række, I, 85.

²⁾ N. Kirkeh. Saml., IV, 244.

Ranzau, villet hindre Biskoppen i at visitere, i Særdeleshed Kirkerne i Tønder Amt, ja i Uberg havde han frataget Sognepræsten Kirkenoglen. Da Biskoppen beklagede sig over dette til Kongen, befalede denne ham under 3 Januar 1553 at visitere alle de Kirker baade i Sønder- og Nørrejyland, som fra gammel Tid havde ligget til Ribe Stift, og forbød Enhver at gjøre ham Hinder og Forfang i saadan hans lovlige Embedsrejse. Men Hertugens Amtmand havde alligevel gjort det, og Kongen bød derfor baade Amtmanden og Biskoppen at møde i Flensborg sidst i Maj 1553. Her fremlagde nu Tausen tilligemed Erkedegnen og Cantoren i Capitlet deres Besværinger. »De Kirker i Fyrstendømmet, som fra Arilds Tid havde ligget til Ribe Stift, de havde altid været fri under Biskopper af Ribe og Prælater der sammesteds med al deres Rettighed, og aldrig Fyrsterne befattet sig dermed i nogen Maade, førend nu nogle Aar der er gjort Forhindring paa. Erkedegn og Cantor have altid havt deres fri Jurisdiction til samme Kirker, og at forfæste Kirkernes Gaarde, Agre og Enge, som til samme Kirker givne ere og tilligge, uden Lehnsmandens Hinder og Modsigelse i alle Maader, som med gamle Kirkens Jordebøger og Registre bevises kan. Bedes ydmygeligen gjerne, at saa her efter holdes maatte, som det tilforn været haver i Kong Hanses og fremfarne Kongers Tid i Danmark.

Hvad Hinder herimod skeet er og skeer gives herefter tilkjende. Først haver Christopher Ranzau paa Tønderhuus bortfæstet en Kirkegaard, liggende til Uberg Kirke, som Christen Bos afdøde. Dernæst haver han bortfæstet nogle Kirkejorder fra Peder Jepsen i Hover, som hans Fader i Fæste havde, og haver fæstet samme Ejendom til en fremmed Mand, som den aldrig før i Fæste havde. Dernæst er tilkjendegivet nu i disse Dage, at Christopher Ranzau

haver ladet forbyde ved sin Foged til Birkething og Herredsting, at Ingen skal fæste saadan Kirkens Ejendom af Erkedegnen i Ribe, saafremt de ikke skal give ham 10 Penninge for hver en Penning, de giver Erkedegnen. Dernæst annammer Lehnsmænd Halvdeel af samme Kirkers Tiende i Haderslev og Tørring Lehn, og af den Aarsag da tager Adelen Halvdeel af deres Tjenere, og en Part af dem tager Kirkens Deel altsammen af deres Tjenere, saa at Kirkerne af saadan Lejlighed forfalder og ikke kan holdes ved Magt, fordi Tienden tages derfra¹⁾.

Biskoppen bad derfor, at dersom Kongen vilde, at han fremdeles skulde varetage sin Tjeneste i de Kirker i Sønderjylland, som hørte til Ribe Stift, at det da maatte saa beskikkes, at han ubehindret kunde forrette sin Tjeneste og at Amtmanden ikke skulde befatte sig med Kirkerne. Det blev da ved dette Møde i Hertugens og mange fornemme holstenske Raaders Nærværelse bestemt, at hverken Foged eller Skriver i Haderslev eller nogen Anden skulde befatte sig med Kirkernes Regnskaber i de til Ribe Stift hørende Sogne, eller bryde sig derom, men at det alene skulde tilkomme Provsterne¹⁾.

Men de tydske Embedsmænd i Slesvig havde dengang, ligesom senere, en mærkelig Færdighed i at overhøre Kongens Befalinger. Allerede i det følgende Aar, 1554, blev der atter klaget for Kongen, at Hertug Hans' Lehnsmænd og Andre befattede sig med den Rettighed, som Biskopperne i Ribe pleje at have af gammel Tid. Kongen tilskrev da Onsdag efter anden Søndag i Faste Biskop Hans Tausen, at der var berammet et Møde mellem ham og Hertugen paa Koldinghuus kort efter Paaske, og at Bi-

¹⁾ N. Kirkehist. Saml., III, 294, 298 følg., 529.

skoppen skulde opsøge hvad Breve, Beviisninger, Registre og andet denne Sag anrørendes, som han kunde skaffe tilveje, alting klarligen optegne og møde med dem paa fornævnte Tid, saa at Kongen deraf noksomt kunde forfare Lejligheden og at hans og Riber Stifts Rettighed ikke skulde formindskes i hans Tid¹⁾.

Samme Dag tilskrev Kongen Borgemester og Raad i Ribe, at de samtidigt med Biskoppen skulde møde paa Koldinghuus med deres Privilegier og hvad andre Breve og Beviisninger de havde, mod den Forfang, som dem gjordes i Fyrstendømmet, «og at I alting lader klarligen opskrive om alle Sager, saa at vi kunne deraf noksom forfare al Lejligheden».

Hvilke Bestemmelser, der vedtoges ved dette Møde, har jeg ikke fundet Efterretninger om.

I dette Aar foruroligedes Hertugdømmerne atter fra Tydskland. Hertug Henrik den yngre af Brunsvig-Lyneburg, der havde kæmpet mod Markgreve Albrecht af Brandenburg, som ikke vilde indgaae Passauer-Forliget, vilde af overstadig Krigslyst, efter den Sidstes Overvindelse, ikke afskedige sine Lejetropper, men hærjede omkring i det nordlige Tydskland, var gaaet over Elben og nærmede sig til Holsteen. Dette foranledigede, at Hertugerne Hans og Adolph tænkte paa at sikkre Landet. I en Skrivelse til Kongen af 8 Maj melde de, at de samme Dag havde været samlet med deres Raader i Slesvig, og raadslaaet om disse sorgelige Omstændigheder, ifald disse Steder ved Hertug Henriks eller Jørgen von Holles Krigsfolk skulde blive angrebet, hvorledes de skulde møde og i Tide forebygge det. De tilmeldte Kongen, hvilke Puncter de havde aftalt, og

¹⁾ Kirkehist. Saml., I. 474.

deres Raader billiget. Disse havde fremhævet, at Hertug Henrik af Brunsvig var temmelig stærk og godt udrustet med gode prøvede Ryttere og Knægte, og om han var betænkt paa at vende sig mod disse Steder, vilde han letteligen kunne fremme sin Villie, da Hertugdømmerne med deres nærværende ringe Modværge ikke kunde gjøre synderlig Modstand. Derfor havde de bedet Hertugerne at anmode Kongen om, i Betragtning af den forestaaende Fare, at gjøre Opbud i hele Riget, som inden Sagerne udviklede sig videre kunde yde dem Hjelp¹⁾. Thi hvis Fjenden vilde angribe dem, vilde han være dem langt overlegen og let kunne udføre sit Forehavende, da de kun havde en Hob fattige, uprøvede Folk og faa Ryttere. Derfor bede nu Hertugerne, at Kongen alvorligt vilde overveje, hvor vigtig Sagen var, og at det vilde blive til evig Skade og Skam, om de saaledes uforvarende blev angrebne og slaede tilbage og de nærmeste Steder satte i Vove. Een i Lejren (Fjendens), Joachim Lentze, som var Oberstens Lieutenant, havde allerede offentligt ladet høre, at han om kort Tid med Hoben vilde besøge Kongen, sund eller syg, levende eller død, som det i Fortrolighed og hemmeligt var tilskrevet Ottō Sehested, der havde ladet det berette tilbage til Hertugerne²⁾.

De havde berammet et Møde i Rendsborg for at raadslaae om, hvad der var tjenligt for Landet og Folket, og dertil indbudet den gamle Hr. Johan Ranzau. Men han undskyldte sig. Fordi alt hvad han ejede, og hvad andre hans Venner havde betroet ham, var samlet paa Breitenburg, saa turde han ikke overlade dens Bevogtning til nogen Anden. Jørgen v. Holle havde kun ladet sig forlyde med

¹⁾ Det begjæredes af de Samme, som nægtede enhver Tjeneste af deres Lehn.

²⁾ Hertugens Breve.

alt Godt og Ranzau kunde ikke troe, at han vilde gjøre noget, som var til Skade. Han raadede til at udskrive Folk fra Jylland og Fyen og tage Post ved Hamborg¹).

Fra Mødet i Rendsborg tilskreve Hertugerne (det er altid Hans der lader disse fælleds Breve udfærdige og underskriver dem, hvor saa Adolph sætter sit Navn ved Siden af) Kongen den 11 Maj. Deres Raad Benedict v. Ahlefeldt var kommen til dem fra Hamborg tillige med Matthias Helzewitz. Sagerne stode saaledes, at der ikke var andet i Vente end Undergang, Skade og Fordærv, dersom det ikke blev forhindret. Af Raadets (Hamborgs) Skrivelse fremlyste, at de andre Hobe rykkede frem. Der var berettet, at «die Pfalzgravischen» havde været «im Oberlande», hvilket havde bevæget Hertugerne og deres Raader til at see sig om efter fremmede Ryttere og Knægte, og til Fæstningernes Besættelse i Kongens og Fyrsternes Landsdele at udskrive 1500 af de bedste Undersaatter, altsaa tilsammen halvfemte Tusinde, at bryde op med deres Harnisker og bedste Værge, og strax paa nærmere Besked at møde, for at bruges, om Nøden krævede det. De haabe, at Kongen vil ansee det for nødvendigt og bifalde det, og saa sende Hjelp fra Riget og hos Churfyrsten af Sachsen, Hertug August og andre dem gunstige Herrer og Venner gjøre Anmodning om Hjelp. De bade, at Kongen vil sende nogle Rigsraader, som med dem kunne overveje Lejligheden. Nogle Dage senere melde Hertugerne, at Knægtene vare brudte op fra dem Oberlande og vare dragne mod Harburg.

Den 15 Maj skriver Hertug Hans til Hr. Johan Ranzau, at Hertug Franz af Sachsen havde tilbudet 3 eller 400 Ryttere, som han for Tiden vidste Raad til, og samme Dag

¹) Danske Mag., IV, 92.

melder Hr. Johan Ranzau, at hans Tjener var kommen fra Reinbek til Breitenburg og havde berettet, at Krigsfolket igaar havde antændt 3 Huse og næstforgangen Nat endnu 9 Huse paa Hamborgernes Territorium.

Denne sidste Skrivelse tillige med en fra Caspar Fuchs sendte Hertug Hans den 17 Maj til Kongen, og meldte, at der ikke for Øjeblikket var Udsigt til, at der blev Ende paa Tingen; thi Krigsfolket blev ved med Roven og Brænden, og der var ført 6 Fahnlein Knægte over Elben, hvorfor det var højst fornødent at tage sig i Agt og gjøre al fornøden Foranstaltning, indtil man fik at see, hvor hen Sagerne stiledede og hvor Krigsfolket samledes.

Der findes i Geheimearchivet blandt Hertug Hans' Breve fra denne Tid en »Bezeigniss welcher Gestalt zur Gegenwart zu schreiten«, der vel er udateret men vistnok horer herhid. Den indeholder følgende Bestemmelser:

»Kongen og Fyrsterne skulde, naar Nøden fordrede det, samtligt tragte efter Modværge, og ikke afsondre eller skille sig fra hverandre.

Dersom til Nødværge Feltskyts var fornødent, skulde fra hver Herre 8 Stykker og dertil 4 Tonder Krudt, Kugler og alt Tilhørende fremsendes til Rendsborg, men derfra foreløbigt ikke føres mere end 15 Stykker bort, for at bruges mod Fjenden.

Angaaende Provianten var der for Tiden ikke taget nogen Bestemmelse. Men der var overvejet at skrive til Amtmændene, som vare ansatte ved Grændsen og kunde befrygte Fjendernes Strejftog og Overfald, som Segeberg, Oldenborg, Krempe og Trittow, at de i Tide sørgede for Forraad og at de fra hver Undersaat (formodentligt Gaardmænd) i disse Amter skulde kræve 1 Tonde Meel, 2 Tøn-

der Malt og 2 Sider Flesk. Skulde man ikke trænge til dem, skulde de atter være dem til Bedste.

Der var i Anledning af Omstændighederne i følge forrige Udskrivning fordret »Mann bey Mann» (Mand af Huus?) af hvilke de bedste og dueligste vare at udvælge til at bruge, de øvrige at vise tilbage.

Hvorledes Fæstningerne burde besættes, skulde i Fremtiden overvejes, da det i Hast endnu ikke havde kunnet skee.*

Da Hertug Henriks Hobe vare rykkede noget vel nær, og det var at formode, at Jorgen v. Holle med sine Krigsfolk vilde overgive sig, og man hidtil ikke var kommen efter, hvad de havde i Sinde og hvad man kunde vente sig af dem, men de dog udlode sig med truende Ord, saa havde man gjort sig fattet paa, med et tilstrækkeligt Antal Folk til Hest og til Fods at varetage Lejligheden, og naar Omstændighederne fordrede det, med Guds Hjælp at gjøre trolig Modstand. Det var derfor overvejet at sende Joachim Ranzau til Putlos til Raadet i Lybek med Credenz og mundtlig Anmodning, at de ikke vilde indlade sig med Hertug Henriks Folk.

Alle disse Foranstaltninger bevirkede, at Henrik betænkte sig paa at anfalde Holsteen. Han søgte at tilliste sig Forsyning derfra for sine forsultne Skarer, men da dette afsloges med tilføjet Trudsel om at angribe ham, saa fandt han endeligt Tilflugt i Meklenburg¹⁾.

I dette Aar 1554 vare Gjendøberne trængte ind i Holsteen og havde fundet Beskyttelse hos Bartholomæus v. Ahlefeld paa Fresenborg ved Oldeslohe. Saavel Kongen som hans Brødre forbød dem at opholde sig i deres Lande; ja

¹⁾ Christian VI, 179.

Hertug Hans skrev den 26 December til sin Raad Gregorius v. Ahlefeld, at han tillige med Statholderen Bertram v. Ahlefeld og de af Hertug Adolph beskikkede Mænd skulde kalde Bartholomæus v. Ahlefeld for sig, og meddele ham Befaling, at skaffe Gjendøberne bort fra sine Godser¹⁾.

I Aaret 1556 var Hertug Hans paa Nordstrand, hvor nogle af Sognefolkene i Pelworm, sandsynligvis fordi de havde langt til Kirke (um Gelegenheit willen) ønskede at skilles fra den store Kirke, og søge et lille Kapel, hvortil der fra Kirken var givet saa meget, at Kapellet kunde indrettes og en Kapellan holdes. Dette bevilligede Hertugen den 21 Juli i Morsum, og bestemte at det for Fremtiden skulde blive ved den Anordning, og at Kirken ikke videre skulde besværes ved noget yderligere Krav²⁾.

Dagen derpaa udgav Hertugen en Forordning for Nordstrand i kirkelige Anliggender. Efterdi i forløbne Aar Kongen i Danmark med sine Raader havde oprettet en almindelig Kirkeordinants, som var eendrægtigen antaget at efterleves af gejstlige og verdslige Stænder i Hertugdømmerne, men der var klaget over, at Guds Ord ikke holdtes i Ære og virkede til Velsignelse, saa bestemte Hertugen følgende Puncter og Artikler for Nordstrand. Undersaatterne skulde flittigt høre Guds Ord, lære Saligheds Vej og holde Sacramenterne i Ære. Især skulde Ungdommen flittigt lære Catechismus. Der skulde prædikkes om Søndagen baade For- og Eftermiddag, og ellers eengang om Ugen, og Tilhørerne skulde blive tilstede under hele Gudstjenesten, og ikke løbe ud og ind. Der maatte i den Tid heller ikke udskjænkes Brændeviin, Ol eller Viin og ikke foretages uforfødt Ar-

¹⁾ N. Kirkeh. Saml. IV, 649.

²⁾ Noodts Beyträge I, 86.

bejde. Præsternes, Kapellanernes og øvrige Kirkebetjentes Huse skulde ikke vedligeholdes af Kirkernes Indtægter, men af Sognefolkene, saaledes at Kirkebetjentene kunde være tilfredse dermed. Stalleren og Provsten skulde have Tilsyn med at Kirkens Tjenere fik deres Løn i rette Tid, og hvad dem tilkom. Naar Vicarier bleve ledige ved Ihænderens Dod, maatte de ikke bortgives uden Hertugens Vidende (hvem i alle Maader jus patronatus tilkommer), for at de kunde anvendes til christelig, redelig og billig Brug efter Lejlighed. Ingen Præster eller Kirkebetjente maatte antages uden den hertugalige Provsts Vidende og Villie, hvorhos dog Hertugen forbeholdt sig Konfirmation. Kirkernes Jord skulde bortfæstes og Kirkerne ufejlbart have Afgifter deraf, og ved Fæsterens Dod maatte den ikke komme til Deling mellem hans Arvinger, men skulde af Amtmanden bortfæstes udeelt til Kirkens Bedste. De Gejstlige skulde ikke møde paa Thinge eller i Rettergangssager; men havde de saadanne, skulde de lade dem udføre ved deres Kirkeforstandere eller søge Amtmanden eller Provsten. Alle hemmelige (Ægteskabs) Løfter skulde afskaffes, og de, som ere indgaaede uden Forældres eller Formynderes og Værgers Vidende og Villie, eller som ere mod Ordinantsen i forbudne Grader, skulde være magtesløse. Ogsaa forbydes Aager paa det Strengeste, og Præsterne skulde ikke alene selv afholde sig derfra, men naar de mærkede saadant, fra Prædikestolen advare derimod; dog uden at nævne Nogen. Ogsaa forbydes den taabelige og ryggesløse Riden og Renden, som plejer at skee om Søndagen under Gudstjenesten, naar der bydes til Bryllup; ligeledes det ugudelige Gravøl, hvoraf opstaaer «allerlej Unrath». Da Ungdommen ikke holdtes til Studering, skulde der paa Nordstrand oprettes to Skoler og Præsterne fra Prædikestolen opmuntre Folk til at holde

deres Børn til Skole, og naar de vare dueelige, lade dem blive der og fortsætte deres Studeringer, saa at Landet kunde blive forsynet med dygtige Folk til Kirker, Skoler og anden Lejlighed¹⁾.

Faa Dage senere var Hertugen i Tønder og udgav der den 27 Juli en Forordning, der ogsaa skulde rette flere Misbrug: Præsterne og Kirkeforstanderne i Tønder Amt havde beklaget sig, at den sædvanlige gamle Tiende i Fortiden deels var bortsolgt for en ringe Sum, deels ganske berøvet dem, at de gejstlige Lehn og Vicarier sammesteds svigeligent vare dem unddragne, at Kirkernes Enge og Agre vare saaledes misbrugte, at Kirkerne lidet eller intet deraf kunde forbedres, og at det kunde befrygtes, at Kirkebetjentene af Mangel paa nødtørfdig Underhold maatte forlade deres Kirker og Tjeneste, at Kirkernes Bygninger vilde blive øde, og at deraf ikke alene christelig Tjeneste og Brug vilde gaae til Grunde, men og Foragt for Guds Ord være at befrygte, hvorpaa saa igjen Guds Fortørnelse, Straf og Unaade maatte følge. Derfor forordnede Hertugen, at alle Tiender, som fra gammel Tid vare givne til Kirkerne, og Præsterne, skulde uden Modsigelse ydes, uden at Nogen kunde beraabe sig paa tidligere Accorder eller at de vare ansatte i Penge. Amtmanden og Provsten skulde flittigt undersøge, hvor Vicarierne og de gejstlige Lehn vare henlagte, og derom gjøre Indberetning, og de skulde atter anvendes til christelig Brug. Amtmanden og Provsten skulde ligeledes undersøge, hvad Kirkernes Agre og Enge aarligt kunne indrente, ved at udspørge, hvad andre hosliggende Landejendomme aarligt forrente, og det skulde de, som have dem i Brug, ogsaa

¹⁾ Lackmans Einleit., I, 479.

give. — Resten er for det Meste stemmende med den forhen anførte Forordning for Nordstrand¹⁾.

Da Hertug Adolf paa Gottorf efter Broderens Fredriks Dod 1556 havde nødt Domcapitlet i Slesvig til at vælge ham, som Broderens Efterfølger i Stiftet, gav han Hertug Hans skriftlig Forsikkring, at han ikke gjorde Fordring paa Udøvelse af biskoppelige Rettigheder i hans Landsdele²⁾.

I det følgende Aar 1557 var der atter Misforstaaelse angaaende de kirkelige Forhold, som dog synes at være foranlediget af Biskop Tausen. Præsten i Rejsby var død og Biskoppen vilde udnævne hans Eftermand. Men Sognefolkene havde beklaget sig for Amtmanden i Haderslev Sigvart Ranzau, at de ikke ordentligt havde æsket denne Præst, som det sig egner og tilhører, og bedet ham at tilskrive Biskoppen desangaaende, at han vilde lade saadant være, og at ingen ny Præst maatte paanødes dem uden ordentligt Valg, hvilket Amtmanden ikke kunde nægte dem, som sin naadige Fyrstes og Herres Undersaatter, hvorfor han venligt i Hertugens Navn beder Biskoppen, at ingen Præst, som ikke var ordentligt æsket, maatte mod Sognefolkernes Villie blive paatvunget Rejsby Sogn³⁾.

Urolighederne i det nordlige Tydskland vedbleve fremdeles. Hertugerne Henrik og Erik af Brunsvig meldte den 26 April d. A. til Hertug Hans, at den foromtalte Christopher v. Wrisberg havde samlet en Deel Krigsfolk, først i deres Fætters og Broders Hertug Franz Ottos Land, og derpaa var draget med dem til Stiftet Bremen og tilsidst i Würster Land, og der havde han tumlet sig efter sin Villie. Da han samlede Folkene, gik Rygtet, at det var mod Kongen af

¹⁾ Anf. Sted, 487.

²⁾ Arch. f. Staats- u. Kirchengesch., II, 473.

³⁾ N. Kirkeh. Saml., IV, 69.

Frankrige, og man troede det, fordi han i Begyndelsen af dette Oprør beraabte sig paa Kejseren, men det var kun et Skalkeskjul for hans oprørske Foretagende.

Han maa dog have søgt Lejlighed til at trænge ind i Holsteen; thi den 12 Maj skriver Hertugen til Kongen, at han af Drosten i Pinneberg var taget til Fange i Wedel og sat i Forvaring paa Pinneberg Slot, hvilket Hertugen havde erfaret ved en Skrivelse fra Hertug Adolph og Kaspar Fuchs. Denne Fangetagelse var dem belejlig, tilføjer han, og kunde maaskee gjøre en Forandring i den nærværende Krigstilstand, hvorom han nok skulde tilmelde Kongen¹⁾. Wrisberg maa dog atter være sluppen ud af Fangenskabet; thi i Dithmarsker-Krigen var han i Kong Fredrik den andens Tjeneste som Oberst²⁾.

Hertug Hans var kommen til Kundskab om, at der i Byen Haderslev og i dette og Tørring Amter dreves en ganske overmaade og besværlig Aager, for 1 Daler $\frac{1}{2}$ Skilling om Ugen, for 8 eller 10 Daler 2 Ørtug Korn, Hø eller andet aarligt, og at det bestandigt blev værre, saa at intet andet kunde forventes end fattige Folks Undergang og Guds Straf. Derfor udgav han den 10 August d. A. en Forordning, at Ingen maatte tage mere end 6 pc. eller for hver Mark lybsk 1 Skilling i Penge og intet andet i Rente. Hvo som handlede herimod, skulde have forbrudt Hovedstol og Renter³⁾.

Dengang Hertug Hans modtog sine Amter, var Haderslevhuus en gammel, skummel Bygning paa en Banke vest for Gammel Haderslev, som han imidlertid i sin Ungkarlestand ikke tænkte paa at forandre. Efter Lindenhahns Be-

¹⁾ Hertugens Breve.

²⁾ Christiani VI, 215.

³⁾ Corp. Statutor Slesvic., II, 477.

retning skal hans Broder Adolphs spottende Yttring «at han ikke kunde forstaae, hvorfor han vilde boe i en saadan Røverrede; han skulde nedrive den, og nærmere ved Staden bygge sig et anstændigere Slot» — have bragt ham til at tænke derover og fatte Beslutningen til at fuldføre det¹⁾. Han udvalgte dertil den af de to Øer, som Fjorden danner østen for Byen, der ligger Byen nærmest. Den 18 Januar 1557 tilskrev han fra Kjøbenhavn sin Huushovmester Jeronimus Boldek, at melde Bygmesteren Matthias Rübensath, at han selv gjerne havde forhandlet med denne angaaende Bygningen, men var forhindret for det Første at komme, hvorfor Bygmesteren maatte sende ham en nøjagtig Facon og Afrisning af Huset og Pladsen, hvorpaa det skulde opføres, hvor stort Huset skulde være, hvor Porten skulde anbringes og Fundamentet lægges. Hertugen mener, at det kunde være nok, naar Svendene mødte til Fastelavn, men Bygmesteren maatte sørge for at deres Rejse ikke forarsagede Hertugen Omkostninger. Der kunde gjerne begyndes paa Udgravningen til Fundamentet, fordi Bygmesteren ikke var tilstede. Hertugen vilde gjerne have af den gode stærke rhinske Schifersteen, og ikke af den blaa, hvormed der var tækket paa det nye Huus i Flensborg; thi den er tynd og ikke solid. Derfor skulde Bygmesteren bestille saa meget af den første, som der behøvedes. Naar den skulde hentes, vilde Hertugen udstede et Pasbort, for at den, som er Brug blandt Fyrster, kan toldfrit indleveres. Det var vel tilpas at tale paa en Schifertækker, men det var formentligt ikke fornødent før til næste Aar. Ogsaa Steen til Vindeltrapperne skulde bestilles, saa at de kunde komme med Schifertavlerne. De 200 Muurankere, 20 Kofote(?) og 300 Stæn-

¹⁾ Schl. Holst. Provinzberichte, 1830, p. 159.

ger vilde Hertugen lade bestille i Skaane, for at Arbejdet for den Sags Skyld ikke skulde forhindres. Saasnart Bygmesteren havde sine Tegninger færdige, skulde han drage udenlands for at gjøre Bestillingen, hvortil der skulde udleveres ham 50 Daler, for hvilke han ved Hjemkomsten skulde gjøre nøjagtig Regnskab. Hertugen vilde saa, naar han havde afgjort sine Sager, komme til Haderslev, hvor da Tegninger og Overslag skulde forelægges ham¹⁾. Opførelsen af dette nye Slot, begyndtes ogsaa i dette Foraar; Det gamle Haderslevhuus blev nedbrudt og en Deel af dets Materialier anvendtes til det nye. Omkring dette anlagdes en stor Have og langs med Fjorden en Dyrehave. Der gik en Række Aar hen, inden Slottet blev færdigt. Slotscafellet blev først 1566 indviet af Præsten Boethius.

Det følgende Aar 1558 anvendte Hertugen især paa at ordne Forholdene paa Fehmern. Indvaanerne havde, pukkende paa gamle Privilegier, viist sig u lydige mod Hertugen, og mangehaande Misbrug, Voldsomheder og Lovløshed havde taget Overhaand. I Staden Borg havde der i lang Tid været Tvist mellem Borgemester og Raad og hele Menigheden paa den ene Side, og Landboerne paa den anden. Begge beraabte sig paa deres Privilegier angaaende Handel og Skibsfart, og der var evindelige Trætter og Klager over gjensidige Forurettelser. Hertugen havde da befalet sin Raad og Amtmand Breyde Ranzau at mægle mellem Parterne, og han havde allerede i det sidstforløbne Aar efter lang anvendt Flid tilvejebragt et Forliig. Der vedtoges, at i det nye Dyb (i Havnen ved Borg) skulde Stadens Indvaanere i to Dage have Forkjørsret, men købte de ikke, maatte Bønderne købe. Ingen maatte drive For-

¹⁾ Dipl. Flensb., II, 1037.

prang inden- eller udenfor Havnen, men alt være forbeholdt Borgerne. Skeete det, at Borgerne af de Skibe, som kom, opkjøbte alt, saa maatte Landmændene have Forkjøb i det næste Skib, som kom. Ejede Landboerne selv Skibe, maatte de frit drive Kornhandel med dem og ind- og udskibe fra Havnen. Dersom der nordpaa Landet eller andetsteds kom noget tilkjøbs, da maatte Alle kjøbe, men var det noget, der fortos gjennem Staden, som Oxer, Heste, da skulde Borgerne have Forkjøbsret. Men Landboerne skulde være pligtige at bringe deres Varer af Lam, Gjæs, Høns og Æg til Torvs i Byen. Der maatte paa Landet ingen Bryggerier være, men kun brygges til eget Brug. De Haandværkere, som fra gammel Tid havde været paa Landet, maatte blive; men ingen nye nedsætte sig, uden Stadens Indvilligelse, men Raadet skulde sørge for at udenbyes Folk ikke af Haandværkerne i Byen betyngedes med ublue Priser.

Disse Vedtægter fik Hertugens Stadfæstelse den 10 October 1558.

Men paa samme Tid havde Hertugen ordnet Forholdene paa hele Øen. Sogneforstanderne (Kämmere und Schworne) og alle andre Undersaatter i Landsognene der paa Øen havde ved særdeles Forbrydelser opvakt hans Unaade, fortjent svær Straf og givet tilstrækkelig Aarsag til at afsætte dem fra alle deres Privilegier, og som Modvillige at straffe dem paa Liv og Gods. Men af medfødt fyrstelig Mildhed, Godhed og Naade, og ved skeet kongelig, fyrstelig og Fleres flittige Forbøn, og deres egen bonfaldende Begjæring, havde han ladet sig bevæge til at forskaane dem for Livsstraf og alene efter forudgaaet Udsoning og efterfølgende Forbedring af allehaande Urigtigheder, ifølge de Forhandlinger og Bestemmelser, som derom vare gjorte og givne, atter at tage dem til Naade, imod at de ydede ham og hans Arvinger

og deres Embedsmænd i deres Navn Underdanighed og Lydighed. De gamle Privilegier om Krigstjeneste, Apellation og Drab vare aldeles ubillige og utaalelige. De vare ved Misforstaaelser, Misbrug og Sædvane blevne til Skade. Derfor bød nu Hertugen, at Undersaatterne paa Fehmern skulde paa hans og hans Amtmands Bud i paakommende fornødent Tilfælde være rede med Rustning og Værge og uvægerligt følge. Det havde efter Privilegierne været den anklagede Part under Livsstraf formeent at appellere; men det skulde aldeles være ophævet, og Enhver skulde, naar der var dømt efter Landretten, have Lov til at henvende sig til Hertugen, som sin lovlige Øvrighed, og der skulde for Fremtiden tilforordnes Cämmerne og de Svorne en Landfoged paa Fehmern, der skulde fremme Billighed og Ret. Og som der paa Fehmern var i lang Tid foregaaet mange Drab og andre onde Gjerninger, og jo længere jo flere, hvilke efter deres gamle Privilegier kunde afsones med en lille Pengesum, saa paalagdes der nu for Drab og andre Voldsgjerninger, Brud paa Huusfred, Kirkefred og Thingfred, Voldtægt, Rov og Brand, Angreb paa store Skibe, Dølgelse af ilanddrevet Vragsgods, Skovtyverier og Herbergeren af fredløs Mand — Fortabelse af Liv og Ejendom; Legemsbeskadigelser skulde afsones med større Pengesummer. Det maa have gaaet vildt til der paa Landet; thi der sættes Straf paa at udstikke Øjne, afhugge Haand eller Fod, Tømmelfinger eller Stortaa, Næse eller Orer. Et Øre, en Tømmelfinger eller Stortaa kostede 50 Mark. Næsen kun 30 Mark, men alle tilsammen 20 Pund. Denne Landret er udstedt i Burg den 21 October 1558¹⁾.

Nytaarsdag 1559 døde Kong Christian III, og nu

¹⁾ Corpus Statut. Slesvic., I, 702 folg. 680 folg.

havde den krigslystne Hertug Adolph ikke Ro længer. Dithmarskerne havde længe vakt hans Harne. Kong Hans' Nederlag var endnu ikke hævnnet, og Dithmarskerne havde i den senere Tid viist sig fjendtlige, havde villet understøtte Hertug Henrik af Brunsvig, og vare kun med Møje holdte i Ro. Christian III havde altid været imod Krig, hvor han ikke blev nødt dertil, men nu var han borte, og strax gjorde Adolph Anstalt til at udføre sine længe gjemte Planer. Han samlede i al Hemmelighed Tropper. Men Kongens Statholder i Holsteen, Hr. Henrik Ranzau, opdagede hans Forehavende og tilmeldte Kong Fredrik II det, der da tilligemed Hertug Hans blev nødt til at deeltage i denne Krig, for ikke at overlade Adolph alene Frugterne af den. Da Adolph mærkede, at hans Hensigt var bleven bekjendt, indbød han Kongen og Hertug Hans til et Møde i Nortorf, sidst i April, hvor Krigen blev besluttet og at alle tre Fyrster vilde deltage i den og dele Udbyttet lige. Hertug Hans begav sig herfra til Rendsborg for at berede sit Contingent. Den 17 Maj vare Fyrsterne med deres Tropper samlede ved Hohen Vedstedt, hvor der holdtes Mønstring over Hæren, hvortil Hertug Hans havde beskikket Otto v. Thinen og Caspar v. Buchwald, og derfra sendtes Fejdebreve til Dithmarskerne. Den gamle Hr. Johan Ranzau var udnævnt til Overfeltherre, og uagtet alle tre Fyrster gjorde Toget med, synes Kongen og Hertug Hans ikke personligt at have taget Deel i Kampen. Da Meldorf var indtaget efter en haard Kamp, stormede Hertug Adolph med sine Ryttere strax ind i Staden, Kongen og Hertug Hans fulgte bagefter, fortæller Lakmann. Dithmarsken blev indtaget i kort Tid og den 15 Juni underkastede Dithmarskerne sig og modtog Fyrsternes Fredsvilkaar, hvis Hovedbestemmelse var, at de som Undersaatter skulde hylde Fyr-

sterne, hvorpaa de gik ind, og den 20 Juni udstædte deres Underkastelsesact. Det fjendtlige Artilleri, som blev udleveret, deelttes, og hver af Herrerne fik 36 Kanoner. Landet deelttes foreløbigt i tre Dele, af hvilke Hertug Hans fik den mellemste, og denne henlagdes under Amtmanden i Rendsborg.

Kong Christian den tredies Dronning Dorothea havde i Aaret 1548 faaet det Gods, der var hende udlagt til Underhold som Enke, forandret, og fik dengang Koldinghuus, Randersgaard, Sønderborg og Nordborg med tilliggende Herreder. Hun opholdt sig efter den Tid oftere, og efter Kongens Død meest paa Koldinghuus, og blev derved Nabo til Hertug Hans, til hvem hun stod i et særdeles venskabeligt Forhold. Dette Naboskab foranledigede, at de oftere havde Lejlighed til at vise hinanden Tjenester. Saaledes havde Hertugen yttret, at hans Viinkjelder ikke var synderligt forsynet, og Dronningen, som opholdt sig i Nyborg, underrettede ham om, at der var kommen en Kjøbmand fra Colln med et Skib, hvilken havde meget god Viin. Hun havde opholdt ham, og fordi hun meente, at Hertugen kunde være tjent dermed, havde hun handlet med ham, at han skulde sælge Hertugen hver Ahme Viin for 6 $\frac{1}{2}$ Daler. Kjøbmanden vilde tage sin Betaling ikke alene i Penge, men og i Korn, og Amtmanden i Nyborg, Frands Brøkkenhuus vilde uden nogen Fragt eller Omkostning sende Viinen til Haderslev, hvorfor Dronningen beder at faae Besked om, hvor meget han vilde have. En anden Gang skriver Dronningen, at hendes Mølle i Dronningborg ved Randers vel havde god Frengang, men havde Mangel ved Slusen, hvorfor hun beder Hertugen sende sin Tømmermand Ivar Møller i Rendsborg til Randers at istandsætte Slusen. Amtmanden Hans Stygge skulde sige ham Beskeed, hvad der skulde gjøres.

Et Par Aar senere sendte Dronningen Hertugen til Foræring en Jagthund, som heed Falk, og var særdeles duelig til at gaae i Vandet. Hertugen havde forlangt Kalk og derom havde Dronningen sagt Hans Stygge Beskeed, og han havde lovet, saasnart Jørgen Bernekovs Skib kom fra Norge, da at sende det til Haderslev med Kalk. Da Hertugen kort derpaa havde takket for Hunden og Kalken, forsikkrede hun, at der ingen Tak havde været fornøden, hun var altid tilbøjelig til alt, hvad der kunde være hendes særdeles kjære Broder til Ære og behagelig Villie¹).

Det Venskabsforhold, der saaledes bestod mellem Hertugen og Dronningen, foranledigede, at han efter Christian den tredies Død tænkte paa at ægte Dronningen. Men han havde theologiske Betæneligheder og raadførte sig med Melanchton derom, ja forlangte senere et Responsum af det theologiske Facultet i Rostok, og da begge erklærede sig derimod, blev der intet af. At Enkedronningen ikke var uvidende om denne Plan og yndede den, det synes at fremgaae af en Skrivelse mange Aar efter til Kong Fredrik II. Hun skriver, at det var sandt, at dersom det havde været Guds Villie, saa havde hun, ikke af Fremfusenhed, men hendes Næste til Bedste, begivet sig i det bevidste Ægteskab, og havde derved Ingen tilføjet Skade, men alene sin egen Person. En Magister Paul, som havde været Kong Christians og hendes Skriftefader, synes at være bleven i denne Stilling hos Enkedronningen, men senere at have faaet sin Afskeed, og at have forfattet et Skrift, hvori han omtalte denne Sag, hvilket foranledigede Enkedronningen til at skrive dette Brev til Sønnen. Hun fortæller, at Magister Paul havde raadet hende, at hun skulde spørge frem-

¹) Dronningens Breve i Geh.-Arch. Aarsberet.

mede lærde Mænd. *Vidste han, at det var uret, kunde han have sagt det. Det er letfærdigt og forgjæves at spørge Folk om det, som aabenbart er imod Guds Ord. Men han har ofte sagt os anderledes. Derfor lade vi hans foregivne Undskyldning staae ved sit Værd. Havde han christeligt lagt os paa Sinde Guds Vrede og Forbud, saa havde vi vel ladet det være, og ikke videre spurgt derefter. Han havde med Haand og Mund lovet, intet at tale derom, hvorledes han holdt det, veed Eders Kjærlighed selv¹⁾.

Skjøndt Hertug Hans altid berømmes som en mild fredelig Herre og skjøndt hans Forhold baade til Broderen Christian III og Brodersønnen Fredrik II i Almindelighed var venligt, saa kunde det dog ikke undgaaes, at de blandede Forhold i Nordslesvig, hvor Danske, deels gejstlige, deels verdslige Districter og Jurisdictioner laae mellem Hertugens Besiddelser, maatte foranledige Besværinger, snart fra den ene, snart fra den anden Side og true med at forstyrre den gode Forstaaelse mellem Fyrsterne, hvorpaa vi tidligere have seet Exempler. Ridder Niels Lange, Amtmand i Ribe, var gaaet i Rette for Kongen og Rigens Raad i Kjøbenhavn med Knud Henriksen om Godset Rødding med Tilliggende, i Anledning af nogen formentlig Tiltale. Foranlediget herved skrev Hertug Hans den 31 August 1561 til Kongen, at skjøndt dette Gods var under hans Amt Tørring i Slesvig og den Anklagede for dette Gods ifølge disse Landes Privilegier ikke var skyldig at svare dér (i Kjøbenhavn), saa havde Hr. Niels Lange dog af Kongen opnaaet Sentenz og Dom og Befalingsbreve til sex Adelsmænd og en Opmand, som næste Maaned paa Ribe Marked skulde forene og forlige Klageren og den Anklagede om, hvad han

¹⁾ Geheime Arch. Aarsberetn. III, 48 følg.

ved Godsets Modtagelse skulde udbetale. Nu havde Hertugen ikke ventet det af Hr. Niels Lange, at han uden hans Vidende og bag hans Ryg, skjøndt han vel vidste, at dette Gods ligger i Hertugdømmet og i Hertugens Amt Tørring, og at Hertugen ogsaa havde retslig Tiltale til dette Gods, — skulde have foretaget sig saadant, anklaget Knud Henriksen for Kongen, og udvirket den Befaling og de Breve. Han havde selv lovlig Tiltale til dette Gods og det ligger saaledes i hans Vildtbane, at han ikke kunde undvære det. Han var som Landsfyrste meget nærmere dertil, end Hr. Niels Lange, hvorfor han beder, at Kongen vil ophæve dette Befalingsbrev, eller holde stille dermed, indtil de kunne tales ved, naar de komme sammen, og at han vil undervise Hr. Niels Lange, at han skal afstaae fra saadant ubilligt og uretmæssigt Foretagende. Hertugen maae have stolet paa sine Overtalelsesgaver; thi det er ikke saa sjældent, at han henskyder Stridspunkterne til «de kunne tales ved».

I det følgende Aar 1562, havde Hertugen udstedet et Forbud mod Tilførsel og anden Haandtering i hans Landsdele. Derover havde Ribe Borgere (die von Ripen) klaget til Kongen, men deres Beretning vilde Hertugen lade staae ved sit Værd. Men at det havde været dem selv, der havde foraarsaget hans nødvendige Forbud, og anstillet sig, som havde de slet intet at gjøre med hans Land og Folk, og at alt skulde afgjøres efter deres Villie, det vilde Kongen erfare af følgende Beretning. De fra Ribe havde hidtil uophørligt understaaet sig at bruge deres Kjøbmandskab med Oxer, Heste og andre Varer paa adskillige forbudte Steder i Hertugens Amter Haderslev og Tørring, hvortil de slet ingen Ret have, ogsaa er Andres Privilegier til Forfang, og ved deres mangfoldige Opkjøben og Opjagen foraarsagede de besværlig Tid i Hertugens Landsdeel, hvilken den almin-

delige Fattigdom højlig beklagede. Men de havde ogsaa viist sig højst utaknemmelige. Skjøndt der var forundt dem allehaande Tilførsel fra Hertugens Landsdeel uforbudet, havde de paa sidste Ribe Marked forlystet sig med at besvære Hertugens stakkels Folk med allehaande usædvanlige nye Forbud og Indskrænkninger: Og især havde det fra gammel Tid staaet Hertugens Undersaatter, som Enhver, frit for paa det aabne frie Marked mod Betaling at forsyne sig til deres Nødtørft med allehaande Varer, som Træ, Fisk, Blaaer, Salt, Korn og andet; men paa det sidste Marked var det bleven dem aldeles afskaaren, saa at de ikke maatte handle med nogen Fremmed, men alene med Ripenserne som Sælgere. Ligesaa havde nogle Undersaatter af Hertugens Amt Tønder til deres Huusholdnings Behov af Ribe Borgere kjøbt og betalt noget Trælast, som siden med Vold blev dem forholdt, og de have til denne Tid hverken faaet Penge eller Træ, men tildeels igjen maattet sælge Træet til halv Priis til deres store Skade. Noget havde Ripenserne frataget Hertugens Undersaatter med Magt og ladet gjøre Rykwiig (?) deraf, hvorved Kjørevejen til Skibsbroen, hvorfra de altid havde kjøbt sig Salt og andet, var spærret for dem. At det første Forbud kun sigtede til Hertugens stakkels Undersaatters Besvær, det fremlyste noksomt deraf, at Alle, som høre til Hellig Aands Capitel og Andres Tjenere i Ribe, uagtet de sidde ved Siden af Hertugens Undersaatter i hans Jurisdiction, uden Besvær købe Salt og anden Nødtørft af Friserne, som for det Meste vare hans egne Undersaatter. I Henseende til det andet Forbud havde Ripenserne beraabt sig paa et kongeligt Mandat af Juni d. A. Men dette var Hertugens Undersaatter ubekjendt og burde have været meddelt dem af Kjøbmændene, som solgte dem Træet. Tilmed befinder Hertugen, at Forbudet

kun angaaer Udskibning af -Bygnings -Tommer og andre forbudne Varer. Forbudet mod Udførsel af Trælast var ikke skeet for Ripensernes Skyld, men allerede Christian III havde forbudt det samme for at skaane Skovene. Men ved alle disse Drillerier af Ripenserne var han endeligt bleven bevæget til atter at forbyde dem Handel og Tilførsel, hvad han ellers vel havde ladet blive ved det Gamle. Men Borgerne i Tønder og Haderslev klagede bestandigt over at der af Ripenserne skeete dem Forkortning og Afbræk i deres Privilegier, og Fordyring af alle Varer. Denne Hertugens Skrivelse er dateret Haderslev Slot 17 December 1562.

Forholdene paa Fehmern krævede Hertugens vedvarende Omhu. Ved en Forordning af 24 August d. A. ordnede han yderligere Retsplejen. Der ere tre Landsogne paa Øen, og i hvert Sogn skulde der være 1 Cämmerer og 6 Svorne, af hvilke aarligt 1 Cämmerer og 2 Svorne skulde afgaae og andre udvælges med Amtmandens og Stadens to Borgemesters Vidende og Villie.

I det følgende Aar 1563 havde Undersaatterne paa Fehmern andraget, at der hidtil havde været megen Uorden i Arvesager, som foraarsagede Kiv og Forurettelser, hvorfor de havde forenet sig om og eendrægtigen besluttet en Deel Puncter, som de havde forelagt Hertugen til Godkjendelse og Confirmation, hvilket han herved gjorde.

Denne Arveret indeholder Bestemmelser om Harnisker (noget Lignende, som Styrishavne i jyske Lov) der kun maatte arves paa Mandslinien; om Jordegods (Erdgüter) hvortil skal høre Huus, Gaard, Lade og alle Bygninger; om Bohave (Baugut) alt rørligt Gods og Løsore, som man kan flytte og føre med; og «Markusklæder», det er Kister og Kasser, Varer som Klæde, Drejel, Dyner, Puder, Klæder, Smykker og alt Linned — og Forskrivter om, hvorledes alt

skal deles mellem Arvingerne. Datum paa vort Kloster Bordesholm den 12 Februar 1563¹⁾.

Det var ikke nok med den Adsplittelse af Hertugdømmerne, som var skeet ved Delingen 1544. Da Fredrik den andens Broder Hans (den yngre) var bleven 19 Aar gammel, deelte Kongen atter sin Part med ham den 27 Januar 1564. Til denne Act havde Kongen indbudet Hertug Hans og hans Raader, og Hertugen havde den 19 Januar erklæret sig villig til at møde. Efter at Delingen var skeet, foreslog Kongen sin Broder som medregjerende Herre i Hertugdømmerne, men herpaa vilde Stænderne, der frygtede for Følgerne af de mange Delinger, ikke gaa ind: Under disse Forhandlinger var Sommeren forløben. Den 23 October hyldedes de tre Fyrster af Hertugdømmernes Stænder i Flensborg, og samtidigt bleve de tre regjerende Herrer enige om en saakaldet Fælledsregjering, at hver af Fyrsterne, eet Aar om, skulde overtage hele Regjeringen over begge Hertugdømmer. Loddet traf først Adolph og i dette Aar skal han antage sig Regjeringen, forvalte de almindelige Sager, som angaae Fyrstendømmerne, modtage alle Breve, som indløbe til Kongen og Hertug Hans, brække dem og give Beskeed om dem; i Nødstilfælde opbyde (aufmahnen) Landskabet, og ellers i alt og hvert Forefaldende have fuldkommen Magt over den fyrstelige Regjering, og blive ved den Regjering til Mikkelsdag 1565. Saa skal han være fri og Hertug Johan indtræde, og til Mikkelsdag 1566 Kongen. De to ikke Regjerende skulle tilforordne den Regjerende 4 Raader (Hertug Hans udnævnte første Gang, altsaa 1564, Christopher Ranzau, Amtmand i Rendsborg, Siwart Ranzau, Lorenz Wensin, Amtmand i Haderslev og Benedict v. Ahle-

¹⁾ Corpus Statutor Slesvic., I, 694, 695.

feld, Amtmand i Tønder); disse 8 Raader, eller saa mange, som den Regjerende fordrer af dem, skulle altid paa hans Skrivelse møde hos ham og bivaane de Sager, som forefalde i Regjeringen. Den Regjerende skal beskikke en paalidelig Mand til at gjemme alle Breve og Forhandlinger fra det løbende Aar, og være ansvarlig for dem. Fyrsterne have og bevilliget, at der skal antages en lærd og erfaren Mand, som tages i Eed og skal have Kammerrettens Sager, som angaae Fyrsterne, under Hænder, og være tilstede paa Retsdagene, saavel Rigs- som Kredsdage, og varetage Fyrsternes Tarv. Men Politianordninger, Retsvæsen og overhovedet, hvad der tjener til Ordens Vedligeholdelse i de enkelte Amter og Stæder, det er overladt til hver Fyrste særskilt i hans Lande, uden at de Andre have Ret til at blande sig deri». Denne saakaldte: Flensburgischer Abschied von wegen der Landesfürstlichen Regierung im Fürstenthum Schleswig und Holstein er udstedt den 26 October 1564¹⁾.

Samme Aar befalede Hertug Hans sin Hofpræst, Jørgen Boye, der tillige var Provst i Haderslev Amt og Nordstrand, at indgive Beretning om Kirkernes Indkomster og andre kirkelige Forhold i Provstiet. Deri forekommer, at Hertugen havde forordnet, at der af hver Kirke aarligt skulde udredes en Gylden (so ein Fürsten Gulden genannt) og en Daler til fattige Studenters Underhold. Ligeledes havde han bestemt, at een af Skolens Lærere skulde være Præst ved St. Severins Kirke i Gammel Haderslev, og at denne Kirkes og Præsteembedets Indkomster skulde tilfalde Skolen²⁾.

Hertugen var i disse Aar beskjæftiget med et større Inddigningsarbejde. I Aarene mellem 1562—66 lod han

¹⁾ Mellem Hertugens Breve i Geh. Archivet.

²⁾ Det var altsaa allerede en Tydsker til en dansk Menighed. N. Kirkehist. Saml. II, 281 følg.

Horsbøll (nu kaldet Vidding) Herred, som ved store Oversvømmelser var bleven afrevet fra Fastlandet, atter forbinde med samme, idet han lod inddige Gotteskoog¹⁾.

Inidlertid var Syvaarskrigen med Sverrige udbrudt, og den seendragtige Maade, hvorpaa den i Begyndelsen fortes, medens Grev Günther af Schwarzburg førte Overkommandoen, kostede mange Penge, hvorfor Kongen saae sig om efter Subsidier. Saaledes havde han mod Slutningen af Aaret 1564 af nogle Kirker i Tørninglehn forlangt Forstrækning af deres Forraad af Sølv og Guld, iligemaade Bispetienden, mod tilbørlig Kaution og Forsikkring. Herimod remonstrede Hertug Hans den 22 December, at de nævnte Kirker vel fra gammel Tid, som Kongens Skrivelse havde antydet, vare visiterede af Capitlet i Ribe, men at deri var skeet Forandring ved Reformationen, og han var ikke til Sinds at skride saa vidt, at Kirkerne i Slesvig i hans Amt, som med Landet tilhørte ham, skulde besværes og blottes for deres Forraad til Afbræk og Forkortning af den ham tilkommende Højhed og Rettighed, og han stolede paa, at Kongen ikke vilde forlange det. Kongen erindrede vel, at han ved Delingen af Hertugdømmerne havde antaget den Deel, som ellers Ingen vilde have, og derved ladet sig bevæge til at faae sin Trediedel vel saa frit, som Nogen af de Andre, og at det ikke var billigt, at han derfor skulde betynges mere end de Andre. De nævnte Kirker vare og i Fredrik den førstes og Christian den tredies Tid blevne visiterede af Superintendenterne i Haderslev, uden Ribe Capitels Medvirkning, indtil for nogle Aar siden Christian III havde paa en Dag i Flensborg ladet Hertugen bede om at unde Capitlet Visitationen, hvilket han vel en Tidlang af

¹⁾ Dankwerth, p. 88.

broderlig Velvillie, men ikke til stadig Rettighed havde givet efter i. Kirkerne vare desuden udtømte i deres Forraad, at hos nogle lidet, hos andre intet var forhaanden, saa at de i Fremtiden neppe kunde vedligeholdes, om der ikke foretoges Forandring deri, medens hans egne Kirker, som han lod visitere ved Sine, stode i temmelig Stand. Om det var foraarsaget ved Mangel paa Omhu, eller anden Ulejlighed, vil de vide, som hidtil en Tidlang have raadet der. Nødvendigheden vil imidlertid tilsidst udkræve, at der føres Tilsyn med, at Tingene faae en anden Skikkelse, for at Kirkerne og Kirkebetjentene holdes ved Magt. Derfor beder Hertugen at blive fri for Kongens Begjæring, der vilde være til Kirkernes uerstattelige Fordærvelse og ønsker ham et glædeligt Nytaar.

Det er den bestandige Harme over, at de Tørring-lehnske Kirker sorterede under Biskoppen i Ribe og Stræben efter at fremstille dette som til Skade for dem. Kongen svarede herpaa, at saalidt som han kunde tilstede, at der skeete hans Undersaatter noget Afbræk, ligesaalidt havde han isinde paa nogen utilbørlig Maade at indskrænke (verschmählern) Hertugen eller hans Undergivne.

Paa Kongen af Polens Forslag havde Kong Fredrik under nærværende Krig forbudt og afskaffet al Skibsfart paa Narva, for at forhindre Tilførsel til Svensken og forordnet at lukke hans Passe og Sunde til og fra Østersøen. I en Skrivelse af 22 Februar 1565 fandt Hertug Hans, at saadan Spærring vilde blive Fyrstendømmernes Skibsfart til højeste Besvær og Afbræk i deres Næring, hvorfor han beder, at Sejladsen maatte forundes hans Undersaatter som hidtil, og ikke gjøres dem Forhindring deri. Men hvis Kongen havde Fordeel af Forbudet og der skeete Fjenden Afbræk, saa vilde han ikke gjerne være Kongen imod og beordre sine

Undersaatter at afholde sig fra saadan Handel indtil nærmere Beskeed. Da det ikke fremlyste, om det var Kongens Mening, at det skulde være Danmarks Riges Undersaatter formeent at handle med Danzig, Königsberg, Pommern Meklenburg og Lybek, eller fra Vestkysten til Holland og Norge, saa beder han at Kongen vil give Beskeed herom og paa hans Bøn vise sig velvillig mod hans Undersaatter.

Den første Marts d. A. udgav Hertugen en Forordning for Nordstrand mod Overdaadighed i Klædedragt og Leve-maade, især ved Bryllupper. Han istandsatte i denne Sommer ogsaa det meget forfaldne Slot i Rendsborg.

Paa samme Tid var der atter bleven Uroligheder i Tydskland. Hertug Johan Albrecht, Broder til Hertug Ulrich af Meklenburg, havde brudt Landefreden, og der sagdes, at han havde indtaget Rostok. Senere havde han nærmet sig til Holsteen, og hans Planer sattes i Forbindelse med Peder Oxes Virksomhed for det lothringske Huus mod Danmark. Den 16 October tilskrev Raadet i Lybek Hertug Hans om «die geschwinde sorgliche Rottirung, Reiter und Knechte», som løbe sammen paa disse Steder, hvilket de havde til-meldet Statholderen Hr. Henrik Ranzau. Der samledes Krigsfolk fra alle Kanter, og Planen antoges at være at be-mægtige sig Travemünde og de derværende Skibe og an-gribe (anzufallen u. zu bestreiffen) Danmark og Hertugens Lande, hvorfor de bade Hertugen at gjøre Modanstalter. Dersom disse Landefredsbydere skulde begynde at angribe dem (Lybekkerne), haabede de, at Hertugen vilde komme dem til Hjælp og afværge den Skade, som hine «Aufwieglere» kunde foraarsage¹⁾.

Den 13 November skriver Hertugen til Kongen, at han

¹⁾ Blandt Hertugens Breve i Geh. Arch.

havde faaet allehaande farlige Efterretninger om de meklenborgske Krigsfolk og derfor med hele Ridderskabet og et anseeligt Antal af Landskabet nu i 14 Dage havde ligget her i Bramstedt. I Aftes var Hertug Adolph kommen og havde medbragt Skrivelser om, hvad der paa Dagen i Boitzenburg var bleven besluttet ved Hertug Ulrich og Lybekkerne, hvorfor Hertug Hans idag med Adolph og samtlige deputerede Regjeringsraader havde overvejet Sagerne. Og da, ifølge en Kejserslig Skrivelse, ikke alene den nedersachsiske, men og den oversachsiske og westphalske Kreds vare opfordrede og allerede paa Tog, saa havde de aftalt, at man endnu i nogle Dage vilde blive her med Ryttere og Fodfolk, vilde jagttage, hvad Hertug Johan Albrecht havde i Sinde og anden Lejlighed, og efter Omstændighederne drage frem, eller trække sig tilbage.

Kongen havde forlangt og faaet 8000 Daler til Laans af Hertugen; men da denne havde maattet optage Pengene hos Andre og udstille solide Kautionister af Adelen, saa beder han om tilbørlig Forsikkring, at han kunde blive uden Skade. Han foreslaaer, at Vesterlandsføhr maa gives ham i Pant, og Renten udredes af dettes Afgivter.

Til Slutning lykønsker han Kongen til den herlige Victoria i Sverrige (Sejren ved Svarteraa).

Klosteret Bordesholm havde Hertug Hans ladet bestaae, og kun ved sin Regjerings Tiltrædelse afskaffet nogle catholske Ritus. Det var en meget riigt doteret Stiftelse, havde en berømt Skole og et Hospital, som sørgede for mange Lidende. Adskillige af de i Klosteret værende Munke vare bekjendte for Lærdom, men ogsaa for stiv Vedhængen ved Catholicismen, hvilken de forsvarede ved heftige Stridskrivter, i hvilken Henseende især en Broder Bertram v. Pogwisch fra Bokhagen udmærkede sig. Alligevel rettede

Conventet sig i det Hele efter Christian den tredies Ordinants, indtil omtrent 1564 og 65 de Gamle vare uddøde og de Unge begyndte at tumle noget uforsvarligt med Klosterets Indtægter, saa at dets Forraad formindskedes og det kom i adskillig Gjeld. Da forarsagedes Hertugen til at tage sig af Tingene, og forlangte Regnskab, saa at hverken Brødrene eller Hospitalet skulde mangle noget, og om Noget blev tilovers, det da kunde anvendes til Fattige. Den daværende Prior var aldeles affældig og var villig til at vige, hvorfor Marquard Stemmer fra Schonhorst, der var født under Klosteret paa dets Godser, og hidtil havde været procurator coenobii, blev beskikket til Administrator 1565 og aflagde den 31 Maj, tilligemed Johannes Schwan, der blev Oeconomus, sin Eed baade til Klosteret og til Hertugen, og alt det frivilligt og utvungen, ligesom han til Pintse forstod sig til at aflægge Munkekutten. Men han tragtede hemmeligt efter at faae Papismen tilbage og lod sig forlede af Munkene i Windsheim til at arbejde derhen. Fjorten Dage efter Paaske forlod han, under Paaskud af at ville til Lybek for at helbredes for Skjørbug, Klosteret, uden Brødrenes Vidende og Villie, og medtog Klosterets Breve, Segl og Klenodier, tillige med en Deel Enkers og Faderløses hos Klosteret deponerede Penge og i Klosterets Navn og under dets Segl optagne Summer hos Klosterets Undergivne, i alt en Sum af 1500 Daler. Brødrene antog da en Sagfører, en Canonicus Paul Tasmann fra Hamborg, der for Kammerretten skulde klage over Stemmer og udvirke en Befaling til Børgemester og Raad i Hamborg og Lybek, at de ikke maatte udbetale ham noget af de Conventet tilhørende Penge, som vare deponerede hos dem. Paul Tasmann blev sendt efter ham og fandt ham i et Kloster Bethlehem i Nederlandene, men da havde han allerede af de medtagne Penge tilsat

600 Daler og pantsat Klosterets Klenodier, Guldkors, Monstranser, Kalke, Patener, og Tasmann fik kun Brevene, Protokollerne og nogle gamle Klostersegl udleverede. For Kammerretten trak Sagen i en Deel Aar Langdrag og voldte langsommelige Forhandlinger¹⁾.

Stemmers Flugt og hele Adfærd var foranlediget ved at Hertugen, der vel har mærket hans Machinationer, havde besluttet at secularisere Klosteret og allerede Løvedag efter anden Søndag i Faste 1566 fra Hansberg (saaledes havde han kaldet det nye Slot i Haderslev) havde udstædt en Forordning, hvorledes der for Fremtiden skal forholdes med Klosteret Bordesholm. Deraf Følgende: Hertugen har med nogle dertil forordnede Lærde oprettet følgende Orden, og forordner derfor: Munkene, som endnu ere i Klosteret, maa blive der, og ingenlunde fordrives; men de skulle omskifte Munkedragten med en ærlig gejstlig Klædning. De Gamle skulle for Livstid tarveligt forsørges i Klosteret, de Unge indtil de med Nytte kunne forestaae Kirker eller Skoler, hvortil de skulle være forpligtede paa Hertugens Opfordring. Ville de ikke det, kunne de søge deres Brød andetsteds. Istedet for dem vil han altid underholde 12 unge Svende (foruden de Fattige, som desuden altid skulle have deres Underhold), som ere fødte i hans Fyrstendømme, mærkes at være duelige til Studeringer og tildeels tidligere have lagt deres Fundamenter in grammaticis, og forsyne dem med lærde Præceptoribus. De, som i Fremtiden optages, skulle først prøves et halvt Aar, om de have Evne og Lyst til Studeringer. Er det ikke Tilfældet, skulle de bortvises og andre antages i deres Sted. De som særligt ere duelige, og have Lyst til at tilendebringe deres Studier ved Uni-

¹⁾ Noodts Beyträge I, 119 følg.

versiteter, skulle have Tilladelse dertil, og Hertugen vil være dem behjælpelig dertil, mod at de skulle være rede til at antage Embeder i hans Land, naar han kræver det. Disciplene maa ikke løbe fra og til for at besøge Forældre og Venner, men skulle begjære det hos Lærerne, som skulle have Magt til at tilstaae det, naar der er rimelig Grund dertil, ligesom Hertugen overlader til Lærerne at bestemme hvor ofte ludi scholastici ansees for tjenlige og hvem de skulle undes. Forøvrigt skal det være Enhver forbudt at spadsere ud af Klosteret.

For disse «vore studerende Drengene» vil Hertugen beskikke og holde to Lærere, to lærde Svende, som ere promoti magistri, der skulle undervise og øve Drengene; og de skulle have hver et ærligt aarligt Stipendium, og naar de skikke sig vel, og siden kunne faae Lyst til større Tjenester, skulle de især komme i Betragtning. Deres Bord skulle de have i et Værelse ved Siden af Drengenes Taffel, at de kunne have Tilsyn med, at det ved Spisningen gaaer sømmeligt og ærbart til. For at Lærernes Navn og Hverv skal være forskjelligt, og hver vide, hvortil han er beskikket, saa skal een af dem være og hede *Pædagogus*, som om Formiddagen skal have *grammaticam lectionem*, som han vil vide i den Tid at læse og forklare og indøve ved Exemp-ler. Om Eftermiddagen skal han læse en god Autor efter Tilhørernes Duelighed. Denne Pædagogus skal ogsaa til sædvanlig Tid og Time gaae med Drengene i Chor og styre Sangen. Den anden, som vi kalde *Lector* eller Lære-Mester skal især behandle *lectionem theologicam*, ogsaa hver Fredag og Onsdag prædike over det, som han dagligt læser, om Søndagen og sædvanlige Højtidsdage holde Messe, berette Communicanterne, som ere der, og fremfor alt give Agt paa, at Kirkecerimonierne og Tjenesten holdes christeligt og

efter disse Fyrstendømmers Kirke Ordinants. For dagligt at gaae i Chor maa denne Lector være befriet. Over disse fornævnte Lærere og Drengene, ligesom ogsaa hele Klosterets Inspector og Rector skal *Provsten* være, som skal varetage Godsernes, Klosterets og Kirkernes Forvaltning, vaage over Drengenes og Lærernes Flid, Liv og Vandel, alvorligt paa- minde dem om deres Kald og Tjeneste, og straffe de Mod- villige, og i det Hele have Tilsyn med, at alt gaaer vel til og intet mangler, som han vil forsvare det for Gud og os. Drengene i Klosteret paalægger Hertugen at vise Provsten tilbørlig Lydighed, Ærbødighed og Kjærlighed, men forbe- holder sig at gjøre muelige Forandringer i Forestaaende¹⁾.

Hertug Hans yndede denne Stiftelse og de deri op- dragne Drengene. Naar de droge til Universitetet nøde de i 4 Aar Stipendium paa 40 til 80 Daler. De fleste gik til Universitetet i Rostok, hvor to af Hertugen derfor lønede Professorer førte Tilsyn med de fra Bordesholm dimitterede Studenter. 1567 istandsatte Hertugen Klosterets Bygninger og opførte et højt Taarn, som førte hans Navn og Vaaben. 1574 opførte han der en prægtig Kirke, som prydedes med Hans Bryggemanns berømte Altertavle, og da samme Aar Klosterets Refectorium af Brøstfældighed styrtede sammen, lod han det ved en italiensk Bygmester Dominico atter op- føre og udsmykke og omgav det med en Ringmuur²⁾.

Hertugen sørgede ikke alene i sine holstenske Besid- delser for Kundskabers Udbredelse. Aaret efter Oprettelsen af Skolen i Bordesholm stiftede han ogsaa i Haderslev en latinsk Skole og lod dertil opføre en anseelig Bygning paa Mariæ Kirkegaard, hvor han havde indkjøbt nogle der lig-

¹⁾ Historia coenobii Bordesholm. i Müllii dissertat 627.

²⁾ Dankwerth, 192.

gende Huse, for at skaffe Plads til den, da den forrige Skoles Plads var for indskrænket¹⁾. Fundatsen for denne Skole, der er udstædt i Lygumkloster den 6 Februar 1567, har følgende Bestemmelser: Fordi det danske Sprog var i Brug paa dette Sted, og der var stor Mangel paa lærde Folk, og saadant i Fremtiden kunde endnu mere befrygtes, fordi der vare Faa, som vilde holde deres Børn til Lærdom, eller havde Raad dertil, hvorved der kunde opstaae Foragt og Forsømmelse af Guds Ord, derfor vilde Hertugen afhjælpe saadan Ulempe og havde givet Provsten Mag. Jørgen Boye Befaling fra alle formuende Kirker i Haderslev Provsti efter hvers Lejlighed at tilvejebringe 6000 Mark og udsætte dem paa Rente. Denne Sum, tilligemed hvad forrige Haderslev Skole fra gammel Tid havde havt, skulde være til at anrette en ny Trivialscole, der skulde have 5 Lærere og 5 adskilte Klasser. Den første Lærer skulde være *Rector*, en magister artium, promoveret ved et ordentligt Universitet. Han skulde have Regimentet over hele Skolen og i Løn 150 Mark Lybsk. Den anden, *Conrectoren*, skulde være magister artium, eller en fin lærd Mand, som skulde aarligt have 100 Mark lybsk. Den tredie skulde være *Cantor* og lære og exercere Musik, besørge Choret, og med Bornene gaae foran Liig med de to Locater, hvor det kræves, og hans Løn skulde være aarligt 70 Mark lybsk. De to sidste skulde være *Locater* eller *Collaboratorer*, og de skulde være Rectoren lydige i det han befaler dem at læse. Deres Løn skulde være 50 Mark lybsk. I Rectorens Fraværelse skulde Conrectoren styre alt. De 5 Lærere skulde forsynes med fri Bolig. Hvad hver Lærer skulde foredrage, skulde altid skee efter Rectorens Befaling med Provstens Raad og Bifald.

¹⁾ Kirkeh. Saml. 3 Række I, 97.

Fordi Pengene samledes fra Kirkerne, skulde disses fortjente Prædikanters og Huusfolks Børn have Adgang til Skolen fremfor Andre, og disse skulde især have Adgang til Degnetjenesterne i Landsbyerne, og alle saadanne i to Miles Omkreds skulde være Disciplene forbeholdte; ligesom de Disciple, der have frequenteret denne Skole, skulde forfremmes i Provstiet. Hertugen forbeholdt sig jus patronatus til Skolen, men den skulde alligevel have fire Conservatorer, Provsten, dernæst den fornemste Sognepræst i Provstiet Haderslev, der udvælges af de øvrige Conservatorer, den tredie skulde forordnes af Hertugens Cancelli, en studeret Mand, som altid er ved Hoffet og saa meget bedre kan fremme, hvad der forefalder. Den fjerde skulde altid være den første Borgemester i Haderslev, der skulde varetage, at denne Foundation blev beskyttet og ikke hindredes af Stadens Indvaanere. Alle Vinkelskoler, hvorved denne kunde hindres, skulde være afskaffede, men en tydsk Regneskole tillodes. Fattige Folks Børn skulde nyde fri Undervisning, men de, som kunde betale, skulde til første Indgang give 6 Skilling lybsk, og siden hvert halve Aar 4 Skilling lybsk, og mod Vinteren et Læs Brænde til Skolen. Disse Skolepenge tilkomme Rectoren og Conrectoren, men Liigpengene alene Cantoren og de to Locater. Til Rectors Bolig skjænkedes den gamle Lectur¹⁾.

Striden mellem Biskoppen i Ribe og Hertugens Amtmand i Haderslev oplussede i Aaret 1568 paa ny, ved følgende Anledning, der her er fremstillet efter en Skrivelse fra Hertugen til Kongen og derfor maaskee ikke er ganske upartisk. Sagen var denne, som den var Hertugen berettet af Amtmanden. Præsten i Harrested (kaldes nu Toftlund,

¹⁾ Rhode Saml. t. Hadersl. Amts Beskr., III, følg.

N. Rangstrup Herred) var død og Sognefolkene havde begjært en duelig Pastor. Biskoppen havde da sendt dem een, som havde prædiket to Gange, men Sognefolkene befandt, efter deres Foregivende, at de ikke kunde forstaae ham formedelst hans utydelige Sprog (unfertige Sprache) og bade om en anden. Det skulde nu Superintendenten have afslaaet, og udladt sig med, at han vilde indsætte en Mand, der var ham behagelig og tilpas, hvorfor Sognefolkene havde taget deres Tilflugt til Amtmanden og bedet ham skrive til Biskoppen, hvilket han ogsaa gjorde, og begjærede, at han vilde forsyne dem med en duelig og forstaaelig Pastor efter Ordinantsen. Biskoppen blev, uagtet Sognefolkenes Klage, ved sin Mening og den fremstillede Person og svarede, at Sognefolkene vel en Tidlang ikke havde syntes om den Mand, men at han nu mærkede, at de vilde lade sig sige, hvorfor han havde befalet Herredsprovsten at tale dem til Rette. Amtmanden havde da en Tidlang holdt stille, men 4 eller 5 Dage derpaa kom Sognefolkene med en forseglet Seddel, hvorpaa 50 Navne vare tegnede og som indeholdt Bøn om Forandring, da de aldeles ikke kunde forstaae den foreslaaede Præst. Amtmanden skrev da atter til Biskoppen, oversendte Seddelen og bad ikke at besvære dem mod Ordinantsen, men tilføjede, at han personligt ikke var interesseret i Sagen eller Aarsag til den. Herpaa svarede Bispnen, at han selv den 15 Februar havde været i Harrested Kirke og efter endt Gudstjeneste, fordi Sognefolkene ikke kunde enes derom, i sin Nærværelse ved Herredsprovsten havde ladet udnævne 8 af Sognemændene, som kaldte samme Hr. Peter (men ikke eenstemmigt¹⁾) til en Præst. Biskoppen

¹⁾ Det er øjensynligt, at der har været to Partier i Menigheden og at Fremstillingen i denne Hertugens Skrivelse er lempet efter det Parti, som var Præsten imod.

havde derpaa begivet sig til Haderslev for med Amtmanden venligt at forhandle Sagen. Her blev nu baade af Amtmanden og Andre foreholdt ham, at han skulde række Haanden til Forlig; thi det sømmede sig ikke for ham at paastrænge Sognefolkene en Person til Fortrydelse, men det var meget bedre at afstaae fra sit Forehavende og rette sig efter Ordinantsen, som udtrykkeligt tillader, at menige Sognefolk have frit Valg, at Examen og consensus med Personen staaer til Biskoppen og at da Bevilling og Stadfæstelse skal skee ved hvert Steds Amtmand. Biskoppen skulde ikke bruge sin Jurisdiction videre i Hertugdømmet, end den var ham tilladt i Danmark. Da Sognefolkene havde beklaget sig over, at de ikke kunde forstaae Præsten, hvoraf denne «Irrung» var kommen, saa havde Hertugen forlangt, at Biskoppen skulde lade Præsten komme for ham, og at han vilde lade ham prædike for sig. Om det saa befandtes, at Sognefolkene havde Uret, saa vilde han have tilbørligt Indseende dermed og hjælpe til at rette Tingene i billige Veje. Da nu heller ikke dette var Biskoppen tilpas¹⁾, blev der atter foreslaaet ham, at han skulde give Slip paa dette stridige Valg og forunde Sognefolkene et nyt frit Valg, men han afslog begge Dele og tilsidesatte baade Hertugens velmenende Betænkning, og Sognefolkenes Ansøgning²⁾.

Biskoppen tilmeldte Kongen Sagen og bad om Forholdsregler. Herpaa svarede Kongen saaledes:

Fredrik II etc. Vider, at som I lader give tilkjende, at højbaarne Fyrstes, vor kjære Frændes, Hertug Hans' af Holsteen Lehnsmand, os elskelig Lorenz Wensin lader sig mærke at ville indgribe udi nogen vor og Kronens Ret og

¹⁾ Fordi han derved vilde have indrømmet Hertugen den afgjørende Stemme, som ikke tilkom ham.

²⁾ Hertugens Breve i Geh. Arch.

Herlighed udi Riberstift, ydermere end nogen Tid skeete i vor kjære Herre Faders Tid, salig og højlovlig Ihukommelse, og udi Mester Hans Taugesens Tid, som for eder Superintendent var der udi Stiftet, og I derfor af os begjærendes er, at maatte faae at vide, hvad I derudinden gjøre eller lade skulle. Da bede vi eder og ville, at I tiltænke med alting der sammesteds at holde, eftersom udi højmeldte vor kjære Herre Faders Tid holdet blev, saa og eftersom Mester Hans Taugesen det for eder holdet haver. Og dersom Nogen dennem vilde understaae nogen Forhindring derpaa at gjøre, at I da strax giver os det tilkjende, saa vi os derefter kunne have at rette. Dermed gjør I os til Villie. Skrevet paa vort Slot Fredriksborg den 9 Marts 1568¹⁾.

Kongen havde tilsendt Hertugen Biskoppens Skrivelse med Klage over, at han var bleven molesteret med Indskrænkninger af Amtmanden i Haderslev og Torning, og denne svarede den 18 Juni ved en lang Skrivelse, hvoraf foranstaaende Skildring er tagen, og hvori han tilføjer, at det foretagne Valg ikke kunde være gyldigt; thi Bestemmelsen om de 8 Mænd var saaledes: Naar hele Sognet ikke kan forliges om Valget af en Præst, saa skulle Sognefolkene (og ikke Biskoppen eller Provsten) udnævne 8 fuldmægtige Mænd. Paa hvem de eendrægtigt stemme, derved skal det blive. Men da nu Sognefolkene ideligt kom løbende med deres Klager og der kunde befrygtes besværlige Optøjer, saa havde Amtmanden til nærmere Beskeed ladet Kirken lukke, og der var siden befalet en Nabopræst, Hr. Jørgen i Befytofte, at besørge Kirketjenesten og de øvrige Forretninger, indtil Forlig kan opnaaes. Hertugen er vred, kalder Biskoppens Foretagende ubeføjet og trodsigt og beder Kongen

¹⁾ N. Kirkehist. Saml. VI, 524.

at betyde ham, at han ikke skal overskride sin Competance, og at Kongen venligt vil finde sig i og være tilfreds med at han selv bruger den gejstlige Jurisdiction over de ham tilfaldne fædrene Arvelande, ligesaa fuldt som Kongen og Hertug Adolph, og at han deri maa gjøre tilbørlige christelige Anordninger.

Kongens Svar herpaa har jeg ikke fundet, men Hertugens Lehns mænd vedbleve med Angreb og Forfang mod hans Superintendenter i deres Visitats og anden hans gejstlige Jurisdiction baade i Ribe Stift og paa Fehmern, hvorfor Kongen havde tilskrevet sin Statholder Hr. Henrik Ranzau at tale derom med Hertug Hans. Dennes Svar havde Statholderen tilmeldt Kongen, hvorpaa Fredrik II under 26 Juni 1569 beordrede Johan Friis og Jørgen Rosenkrands at tilkalde Biskopperne i Ribe og Odense, at de grundeligen udi samme Sag alting kunne berette, hvorhos Kongen havde tilskrevet Hertugen om, at han vilde give sine tilstedeværende Raader Fuldmagt, samme Sag med dem at høre. Kongens to beskikkede Commissairer skulde med Hertugens Raad samme Irringe foretage, Superintendenternes Klage og Hertugens Lehns mænds Svar høre og forfare, og derpaa kjende hvad Ret er, at intet af Kongens og Kronens Rettigheder forkortes, desligeste tale med Hertugens Raader, «at de fremdeles ville undervise deres Herre, at Hans Kjærlighed vilde gjøre den Forandring og alting saa bestille, at ingen videre Indgreb skulde gjøres udi vor og Kronens Rettighed, men at vi maatte det ubehindret nyde, eftersom vor kjære Fader og andre fremfarne Konger før os havt have.»

Biskop Paul Madsen fik samme Dag Skrivelse at begive sig til Odense med al den skriftlige Beskeed, han havde, anrørendes sin Visitats i Sønderjylland og andet, hvori Hertugens Befalingsmænd gjorde ham Forhindring.

Paa denne Sammenkomst paastode Hertugens Lehns-mænd paa hans Vegne at have andre Rettigheder, end Kongen tilforn havde vidst, baade i Riber Capitels Friheder med Kirkejorder, Kirkegaarde at bortfæste og en Part aldeles borttage, Regnskab med Kongens Regnskabsprovster at høre og i andre Maader. Men Kongen havde ogsaa erfaret, at der skulde findes Breve paa Riberhuus og i Ribe Capitel, hvormed sligt kan afvises, saa og i Riber By om Byens Frihed, som dem gjøres Forhindring paa. For nu at alle slige Breve kunde opsøges og alle fornævnte Brøster paa een Tid kunde foretages og til Ende forhandles, meente Kongen under 7 Juli, at det var bedst foreløbigt at lade Sagen beroe, men bad Commissairerne at yttre deres Betænkning derom¹⁾.

Hertugen havde i et Par Aar været betænkt paa at stifte et Hospital i Haderslev og havde kjøbt nogle sønden for Byen liggende Huse, for paa deres Plads at opføre Bygningen, samt anskaffet Materialier dertil. Stiftelsesbrevet for samme er udstædet paa Hansborg Helligtrekongers Dag 1569 og lyder saaledes:

Vi Johannes den Ældre af Guds Naade o. s. v. Gjøre hermed vitterligt, at vi den Almægtigste til Lov og Ære og de fattige Mennesker i vor Stad Haderslev til særdeles Naade, Trøst og Gavn have sønden for Staden funderet og stiftet et Hospital, og ladet det til god Behov opbygge og oprette paa vor egen Bekostning og Udlæg, og dertil indkjøbt Plads, hvilket de fattige Mennesker, som nu og i Fremtiden i bestemt Antal der blive indsatte og forordnede, skulle nyde til deres stadige Bolig til evig Tid. Men da vi have overvejet, at der til de Fattiges Underhold vil udkræves

¹⁾ N. Kirkehist. Saml. VI, 525 folg.

en heel Deel, og at det, som hidtil af Fæsternes Rente og Indkomst har ligget til Almisseboderne, der ligge indeni og udenfor Staden, og nu i Fremtiden skal blive til Hospitalet, ikke vil slaae til, men endnu allehaande Mangel vil findes paa Brænde, Korn og hvad der hører til Kjøkkenet, saa have vi betænkt, da nogle Fæstere og Ejendomme ere os resignerede og overdragne, som tilforn have tilhørt Capitlet her i Haderslev, at disse gejstlige Fæstere og Ejendomme — fordi Lectoratet hersteds, til hvilket de efter Besiddernes Død ifølge disse Fyrstendommers Kirkeordinants vare forordnede, ved vores yderligere naadige Omsorg allerede til god Behov er forsynet — ikke kunne anlægges og anvendes bedre og christeligere, end til fornævnte Forbedring af det fattige Gudshuus. Hvorfor vi ogsaa have forordnet og henlagt dem dertil. (Nu følger Opregningen af Godset). Og ville vi derfor herved til Overflod alvorligt have paalagt og befalet vore Amtmænd i Haderslev, hvis nogensinde disse Ejendomme i eller udenfor Retten skulde blive paatalte eller anfægtede, at de da paa vore Vegne forsvare dem, og at de skulde uden Afkortning haandhæve og beskytte det fattige Gudshuus efter deres yderste og højeste Formue troligt og uvægerligt¹⁾.

Kort derpaa den 28 Januar traf Hertugen den Foranstaltning, at de Lehn og Præbender, som i Catholicismens Tid havde ligget til Kannikerne ved Mariæ Kirke, saalænge de nuværende Beneficiaries levede, maatte forblive i deres Besiddelse, men at de efter deres Død skulde lægges til Kirkens Bygning og Kirkebetjenternes Forsørgelse²⁾.

Sagen om Lehnstagelsen af Slesvig havde atter 1567

¹⁾ Geh.-Arch. Aarsberetn. II, Tillæg 65.

²⁾ Rhode, 73.

af Fredrik II været bragt paa Bane; Kongens og Hertugernes Ombud vare da samlede i Odense, men de sidstnævnte fremkom her med de tidligere Paastande, at Slesvig var et frit Lehn og ikke forpligtet til Lehnstjeneste, og arveligt paa Mand- og Quindelinien; thi de af de forrige Konger meddeelte Lehnsbreve beraabte sig paa jyske Lov, som tilstødte baade Mand og Quinde Arvelod i urørlige Ejendomme. Hertugdømmet Sønderjylland var af Kong Valdemar (den stakkede) overgivet Grev Gert cum dominio utili et directo, saaledes at Kongen ikke havde forbeholdt sig mere end Overherredømmet. Kong Christopher II havde overdraget Øen Fehmern til Grev Johan og hans Arvinger af Mand- og Quindekjon, hvilket Valdemar Atterdag siden havde stadfæstet. Efter den uden Arvinger afdøde Hertug Adolphs Død var det slesvigske Lehn ikke hjemfalden, men tilfalden Christiern I arveligen som benævnte Adolphs Soster-søn. Herpaa svarede de danske Commissairer: De forlangte Lehnstjenester vare i ingen af de udstødte Lehnsbreve med klare Ord eftergivne og i tvivlsomme Tilfælde maatte alt mere tale for Lehngiveren end for Lehntageren. Valdemars Foretagende i denne Henseende kunde ligesaalidet som Christophers Overdragelse komme i Betragtning, da den første aldrig var bleven kronet til Konge og den sidste undflyet af Riget, og desuden havde Kejser Sigismunds Dom forandret alt dette. Ved Hertug Adolphs Død var Slesvig visseligen hjemfalden til Danmark, og hans Soster havde aldrig med Rette kunnet blive forlehnet dermed. Saaledes argumenterede Commissairerne med hinanden, og da Ingen af dem vilde lade sig overbevise, blev Sagen opsat til en anden Tid, hvor Churfyrst August af Sachsen, Hertug Ulrich af Meklenburg og Landgreve Wilhelm af Hessen vilde optræde som Mellemlandere. Det trak ud til dette Aar 1569. Da

vare disse Herrers Ombud den 17 Juli forsamlede i Odense med Kongens og Hertugernes Commissairer. Her indvilligede nu Hertugernes Commissairer i visse Lehnstjenester af Hertugdømmet, dog kun under den Betingelse, at Kongen meddeelte dem fælleds Forlehnning og Rettighed til at arve efter Slægtskabsgradens Nærhed og Fortrin. Herpaa vilde de danske Commissairer ikke gaa ind, men lade Successionen gaae efter Landets Brug. Da imidlertid Hertug Adolph frygtede for, naar hans Broder Hans døde, at blive narret for Arven, saa blev Sagen atter opsat indtil videre¹⁾.

Præsterne i Hvidding Herred, henhørende til Tørring Amt, havde indberettet, at de af deres egen Bekostning, tværtimod Ordinants og almindelig Brug i dette Fyrstendømme, maatte af ny forbedre og i tilbørlig Stand vedligeholde deres gamle brøstfældige Præstegaarde, for hvilket efter deres Død Enker og Børn ingen Erstatning nøde, og derfor bedet om en passende Godtgjørelse derfor, og at dette maatte confirmeres, saa at deres Efterkommere efter billig Vurdering kunde nyde passende Betaling af Successorerne. I den Anledning bevilligede Hertugen under 2 September, at hvad Præsterne beviisligen havde bygget eller forbedret, det skulde erstattes efter Vurdering af 8 fromme og upartiske Sognemænd, saa længe indtil Hertugen eller hans Arvinger skulde betænke andre Udveje, hvorved Præsterne eller deres Arvinger kunde hjælpes og undgaae Byrde og Tab²⁾.

I det følgende Aar 1570 holdt Hertug Hans paa Nordstrand et offentligt Retterthing, da han var bleven opmærksom' paa, at Rettens Udøvelse der paa Øen leed af store Mangler. Herredsfogderne (die Hardses Rätthe) havde af

¹⁾ Christiani VI, 271, 275.

²⁾ Aagaard om Tørringlehn, 246.

Skjødesløshed og Efterladenhed opsat mange Stridigheders og Processers Afgjørelse, hvilke nu bleve foretagne og paa-dømte, men mod Herredsfogderne anlagdes der Sag, og de dømtes i Bøder, der beløbe sig til 4000 Mark¹⁾.

Hertugen havde overhovedet i disse Aar sin Opmærksomhed meget henvendt paa at ordne Forholdene paa Nordstrand. 1572 den 1 April udstædte han en Forordning for Øen, at Bondejord ikke maatte afhændes eller pantsættes til nogen Adelsmand. Da der i det forløbne Aar ved Stormflod var skeet Digebrud, forordnede han den 26 Maj, at Digerne skulde istandsættes og forhøjes, og da Vildtet ved Oversvømmelsen og paafølgende haard Vinter for det Meste var omkommen, forbød han for nogle Aar al Jagt og befalede at frede Vildtet; og endeligt udgav han St. Hansdag en Landret, hvormed han benaadede sine Undersaatter paa Nordstrand, de 5 Herredsraader, Bønder og Indvaanere paa Landet²⁾.

Denne Landret var foranlediget ved, at de selv havde erkjendt nogle Artikler, som de hidtil havde brugt som Landret, og nu indleveret, som uklare og mangelfulde, hvorfor Hertugen nu havde ladet dem bringe i en ret Orden, med mueligste Bibeholdelse af deres gamle frisiske Ret og Vedtægter. Dog forbeholdt Hertugen sig og sine Efterkommere efter Lejlighed at forandre, forbedre og forøge denne Landret. Den er meget vidtloftig. Den første Deel indeholder i 35 Artikler Regler for Rettens Haandhævelse. Den anden i 79 Artikler Familie Ret, om Arv og Skifte, Kjøb, Salg og Penge-Sager. Den tredie handler i 60 Artikler om personlig Fred, Huusfred, Kirkefred og Straffe for allehaande

¹⁾ Lakmann I, 590.

²⁾ Anf. Sted, 609.

Forbrydelser. Denne Landret fik ogsaa Gyldighed for Bøking og Viding Herreder, for Sylt og Østerlandsføhr, hvilke alle beboedes af Friser¹⁾.

En Fribytter var løben ind under Romø. Han havde blandt Besætningen to Folk, hvilke han i Holland med Magt havde presset. Den ene, Jørgen Jespersen, var fra Romø, saae Lejlighed til at komme i Land, samlede Folk og overfaldt Corsaren, der med nogle af sit Mandskab ligeledes var kommen i Land, saarede ham haardt og tog Folkene til Fange. Da de, som vare blevne tilbage paa Skibet, saae det, vilde de sejle bort, men ukjendte med Farvandet, dreve de ind paa Vatterne og bleve staaende. Da Jørgen Jespersen saae det, ilede han med sine Fæller ud og tog Skibet. Det stod paa Hertugens Grund udenfor Hviddingherred og hans Strandfoged kom for at tage det som Prise, forbad Jørgen Jespersen at forgribe sig derpaa, og bestemte at Skibet skulde blive urørt, indtil begge Herrers Amtmænd vare komne tilstede. Men Jørgen Jespersen brød sig ikke derom, skød paa Hertugens Folk, og bragte omsider Skibet ud paa Dybet og ind paa Kongens Grund. Amtmanden i Ribe havde ogsaa, uagtet Hertugens Amtmands Skrivelse anmasset sig Skibet og bragt det til Ribe.

Alt dette melder Hertugen i en Skrivelse til Kongen af 26 Maj. Han mener, at Kongen ingenlunde vil gaae ham for nær, men beordre Amtmanden i Ribe at udlevere Skibet, med alt, hvad der var i. Skulde det kunne bevises, at Skibet ikke stod paa hans Grund, vilde han finde sig i Billighed, men i modsat Fald, gjorde han Fordring derpaa.

Urolighederne synes dette Aar fra Landjorden at være overflyttede til Havet; thi den 7 October skrev Hertug Hans

¹⁾ Corpus Statutor Slesvic., I. 428.

fra Rendsborg til Hr. Henrik Ranzau, kongelig Statholder og Amtmand paa Segeberg, at han samme Formiddag havde faaet Skrivelse fra Statholderen paa Gottorf, Ditlev Ranzau, hvori denne beretter, at han havde faaet Melding fra Fogden i Husum, at henved 30 Skibe med Fribyttere laae under Ejderstedt og Dithmarsken, og at han frygtede for, at de skulde gjøre Landgang og overfalde de stakkels Indvaanere, hvorfor han havde bedet om, dem til Undsætning at sende noget Cavalleri (gereisige Pferde) til Husum, hvilket havde foranlediget Hertugen til strax at sende ham alle sine Hof-folk med deres Heste, hvilke alt vare dragne bort. Men da nu samme Fare var for Dithmarsken, saa havde han ikke villet undlade at melde Henrik Ranzau det og henstille til ham, hvad Forholdsregler han vilde tage.

Den 17 September klagede Hertugen i en Skrivelse til Kongen over, at Amtmanden i Ribe havde ladet udgaae en skriftlig Befaling, at alle i Hertugens Amter Bosiddende, som skyldte Kongen Skat og Skyld, som Slots-, Kloster-, Capitels-, Hospitals-, Stifts- og Kirke-Tjenere for Fremtiden skulde søge deres Ret, Nogle ved et Birkething i Ribe, Andre paa andre usædvanlige Steder, og ikke videre bryde sig om Hertugens Fogder, og at der til Fuldførelse heraf allerede var oprettet et Thingsted med Thingstokke ved Ribe. Hertugens Amtmand havde skrevet derom til Amtmanden i Ribe, men han var ikke hjemme, der var derfor ikke kommen Svar derpaa. Men det var kommen Hertugen aldeles uventet og var til hans Jurisdictions Foringelse, hvorfor han i en lang Deduction bad, at det maatte blive ved det Gamle.

Herpaa svarede Kongen, at han ikke havde ventet, at Hertugen skulde have besværet sig over saadan fornøden Forordning, som var udstædt efter moden Overvejelse og

med Kongens Vidende. Han kunde ikke antage, at det kunde være til Hertugens Jurisdictions Forkortelse eller Forringelse, eller til Uorden og Forstyrrelse i Amterne, at Kongen lod sine domme efter sine og sit Riges Love. Thi som det staaer Enhver frit for, at bruge sin Ret og sin Ejendom, saaledes maa og Enhver sætte Told og Orden for sine Tjenere uden Nogens Hinder. Kongen havde ogsaa ladet det skee, at Hertugen havde forbudt sine Undersaatter at besøge Ugemarkedet i Ribe og bringe deres Stude og andre Varer derhen, som dog fra umindelige Tider havde været i Brug; lige saa lidt som han havde noget imod, at Hertugen havde krævet sine Undersaatter, der boede i Kongens Amter, til sine Thingsteder. Det kunde nu blive, som det var, til de taltes ved.

Hertugen sendte hertil en meget vidtløftig Gjendrivelse, hvori han fremsatte sin Anskuelse af Sagen. Derpaa havde Kongen udnævnt to Doctores juris, Lorenz Wensin og Jeronimus Ølgaard til at forhandle med Hertugens Canzler og Raader, angaaende Afskaffelsen af Birket ved Ribe og Forandring i nogle naboelige «Amtsgebreen». Om selve Forhandlingerne foreligger ingen Beretning, men der foreligger¹⁾ et ofte rettet Udkast til et Svar, hvilket i Overværelse af Holger Rosenkrands, Hans Skovgaard og Niels Kaas blev forelæst Kongen paa Skanderborg den 22 December. Dette indeholder: Hvad angaaer det af Kongen forordnede Thingsted ved Ribe, saa var der i en under 15 November fra Kolding, som og i andre udgaaede Skrivelser, fuldstændigt deduceret, at dette Birk i Ribe, og Danmarks Riges Jurisdiction og Højhed over bemeldte Amts Undersaatter var fuldkomment befojet. Hertugen tog det bestan-

¹⁾ Mellem Hertugens Breve i Geh.-Arch.

digt som en Formindskelse af sit Herredømme, men Kongen var lige saa berettiget til at varetage sine Undersaatters Tarv, som Hertugen. Han maatte undskylde, at Birkets Afskaffelse ikke fandt Sted. I Anledning af det strandede Fribytter-Skib og andre for Tiden forefaldende naboelige Mangler havde Kongen erklæret sig fætterlig mod Hertugen og givet Amtmanden i Ribe Befaling, og til Overflod endnu tilskrevet ham, at han for at vedligeholde god Rigtighed og Naboskab, ikke skulde lade finde nogen Mangel hos sig, saafremt saadant kunde skee uden Formindskelse af Kongens og Rigets Højhed og Rettighed.

Det blev imidlertid dog ikke ved denne Bestemmelse om Birket; thi i en Skrivelse dateret Hansberg 3 Januar 1573 takker Hertugen for den ved sine Raader modtagne Beskeed angaaende Thingstedet. Og hvad nu Resolutionen om Hovedpunktet angaaer, saa modtager han Kongens fætterlige og venlige Tilbud, at saadant Birkething fremdeles ikke skal vorde exerceret eller holdt, men stillet i Bero indtil Forhandling med Rigsraaderne. Og nu stoler han paa at Kongen ogsaa fremdeles med al fætterlig Føjelighed vil bevise sig venlig ved Afskaffelse af saadanne paaankede Urigtigheder, saa at videre Paamindelse ikke vil være fornøden. Saa vilde han og være føjelig og tilbringe sin Tid i god sædvanlig Forstaaelse og Naboskab.

I dette Foraar foretog Hertug Hans en Udenlandsrejse. Den 17 April drog han, ledsaget af Kammerherre Ewald Woyen, en Militair Josua von Qualen som Marschal, Secretairen Georg Bauarus (Bauer) og Hoflægen Dr. Matthias Toppelius, samt flere Betjente, fra Bordesholm gennem Tydskland til Venedig, hvor han dvælede til Begyndelsen af August, hvorpaa han vendte samme Vej tilbage og kom til Bordesholm den 27 August. Paa Hjemvejen døde hans

Staldmester Caspar Hermansen, men ellers var alt gaaet heldigt¹⁾).

Imedens han var paa Hjemrejsen, vare hans efterladte Raader komne i Erfaring om, at Ribe Hospitals Foged, Mikkel Andersen i Obeling den 24 August var mødt paa Hvidding Herreds Thing med en kongelig Befaling, at Hospitalets Tjenere i Haderslev og Tørring Amter skulde betale deres Tiende til Hospitalsforstanderen. Raaderne tilskreve imidlertid Kongen den 27 August²⁾. Kongen vidste vel ikke, hvorledes det havde været med den Tiende i Christian den tredies Tid, at den saavel før som efter Delingen, havde været ved disse Amter og blevet der indtil denne Dag, og saaledes ved Arvedelingen var tilfalden Hertugen, og Kongen erindrede vel, at der mellem ham og Hertugen angaaende dette og de naboelige Urigtigheder var anderledes bestemt, hvorfor de bade, at dette nye Paafund med Tienden maatte afskaffes og Hospitalets Tjenere herefter som før betale Tienden i disse Amter.

Den 5 October skrev Hertugen til Kongen «dass sich nun E. K. W. zu wirklicher Nachsetzung des genommenen Abschieds in den nachbarlichen Gebrechen erbietene thun, deshalb seyn wir gagen Sie freundlich dankbar», saa det synes, at Kongen ogsaa her har givet efter.

Og jo oftere dette var Tilfældet, desto større bleve naturligvis Fordringerne og Overgrebene fra Hertugens Embedsmænds Side. Navnlige gave de kirkelige Forhold i Tørring-lehn bestandigt Anledning til at fortrædige Riber Biskop og Capitel, og deres Klager derover bleve atter saa lydelige, at det maatte komme til en endelig Afgjørelse. Der blev

¹⁾ Noodts Beyträge, II, 445

²⁾ Blandt Hertugens Breve i Geh.-Arch.

i November 1575 afholdt et Møde i Kolding, hvortil vare udnævnte 8 Raader fra hver Side. Her fremlagdes nu de Besværinger og Klager, som vedkommende Embedsmænd havde indgivet. Erkedegnen og Cantoren i Ribe skeete Forhindring i de til deres Prælaturer hørende Rettigheder, de kunde ikke frit begive sig til deres Kirker og høre Regnskaber, men maatte vente til en Skriver blev dem tilforordnet af Hertugen, uagtet den i Flensborg 1553 trufne Overeenskomst, og Kirkerne maatte betale Afgifter til Studenter (den for omtalte Fyrsten-Gulden) og til Skrивeren. Hertugen tiltog sig at bortfæste Kirkegaarde i Hoyer Herred, hvilket tilkom Erkedegnen, og denne havde i to Aar ikke faaet Indtægt af Brøns Sogn, fordi Hertugens Befalingsmand forhindrede det.

Superintendenten klagede, at nogle Kirker vare undtagne hans Visitats, nemlig lille Tønder, Lygum Kloster og Hoyer. Herredsprovsten skulde have en Mark af hver Kirke i Herredet, men der var kun een af de sonderjydske Herredsprovster, der havde faaet denne Afgift. Præsterne maatte ikke heholde Olden i Præstegaardsskovene. Hertugen tilegnede sig Halvdelen af Kirketienden i de under Ribe Stift henhørende Sogne, medens han ikke tog den i dem, som hørte til Slesvig Stift.

Holstenerne mødte disse Besværinger med den Paa-stand, at dette altsammen ikke var andet, end den Hertugen tilkommende Ret, hvorpaa de danske Commissairer naturligvis ikke vilde gaae ind, og Forhandlingerne bleve langvarige, de endtes først den 13 Januar i det følgende Aar, hvor man omsider enedes om at overgive Sagen til en Voldgiftkjendelse af Kongens Svoger Churfyrste August af Sachsen¹⁾.

¹⁾ N. Kirkeh. Saml., VI, 529.

Denne samme Churfyrste var ogsaa Voldgiftsmand i en anden Strid mellem Hertug Hans og Kongen. Det synes nemlig, at Grænsen mellem Hertugens Besiddelser og Kongeriget mod Nord fra først af ikke have været fast bestemt, og at nogle af de sydlige Sogne i Jylland bleve regnede til Hertugdømmet. I Aaret 1566 havde Hertugen afstaaet Sognet Seest til Kongen, men i dette Aar 1576 var der atter Strid angaaende Grændserne. Denne afgjordes paa et Møde i Kolding den 13 Juni samme Aar med Forhandling af Churfyrsten af Sachsen med 8 Commissairer, blandt hvilke paa Kongens Vegne var Jørgen Rosenkrands til Rosenholm og paa Hertugens Lorenz Wensin til Rolstrup, og hvor Grænsen blev fastsat, som den var indtil 1864¹⁾.

I dette Aar tilsendte samme Churfyrste ogsaa Hertug Hans den i Torgau forfattede Formula concordia, men den fandt lige saa lidt hans og hans Theologers Bifald, som de Ovriges her i Landet. Hertugen lod sin Superintendent og Provst i Tønder, Georg Petrejus, udarbejde en Betænkning over den, som ikke faldt gunstigt ud, og denne tilsendte han Churfyrsten, ledsaget af en Skrivelse, dateret Hansborg 24 November 1576, hvori det blandt andet heder: Omendskjønt vi ikke ugjerne havde seet, at vore Theologer vare gaaede noget nærmere ind paa Sagen, saa have de dog dertil haft særegen Aarsag, og især denne Bevæggrund, at de opstaaede Stridspunkter mellem nogle af den augsburgske Confessions Theologer for det Meste ere scholastiske Kjævlerier, som for længe siden, saavel i Dr. Luthers og Philipps Skrifter ere tilstrækkeligt afhandlede, saa og i den augsburgske Confession og Apologien ere saaledes forklarede, at

¹⁾ Christiani VI, 285. Rhode 42.

efter deres Formening alle disse Stridspunkter ikke bedre kunne forklares, hvorfor de have anseet det uforment og overflødig videre at indlade sig paa hvert Punkt¹⁾.

Churfyrstens Voldgiftskjendelse angaaende den gejstlige Jurisdiction, som var æsket paa Mødet i Kolding, afsagdes først den 4 Marts 1577 og bestemte, at de omtvistede Sogne og Rettigheder skulde tilhøre Hertugen, idet han fulgte den tyske Doctrin, at Kirkeregimentet fulgte med Landshøjheden. Kun undtoges Kirkerne Vester Vedsted, Brons, Emmelev, Dahler og Romø, hvilke bleve ved Ribe Stift, alle de øvrige lagdes under Provsten i Haderslev. Dog beholdt Capitlet i Ribe Ret til at visitere og afhøre Kirkeregnskaberne, men kun i Nærværelse af Hertugens Skriver, der skulde varetage Kirkernes Tarv²⁾.

Under alle disse Bestræbelser for at ordne Forholdene i sine Lande og de Stridigheder, som for det Meste foranledigedes og førtes af hans Embedsmænd, synes Hertugen sædvanligt at have levet stille paa sine Besiddelser, hvilke han skifteviis besøgte, og hvor han forlystede sig med Jagt, medens han stod i stadig Brevvexling med Enkedronning Dorothea paa Koldinghuus om de mangfoldigste Ting. Snart forlanger denne Bygningssteen, snart vil hun forære ham nogle. Han havde overladt hende en Bryggækjedel, men hendes Gosenbrauer (Gose maa være et Slags Øl) havde beklaget sig over, at den var for lille, han vilde have en til 12 Tønder. Men en saadan kunde hun ikke faae for Penge, og beder derfor Hertugen at lade see efter i sine Bryggerhuse, og hvis en saadan fandtes, da at sende hende den, saa skulde den anden komme tilbage. Da den saa kom,

¹⁾ Lackmann I, 618, 626.

²⁾ N. Kirkehist. Saml. VI, 529—332.

sendte hun tillige 1½ Tønde Gose. En anden Gang forlanger Dronningen den allermindste Jernkakkelovn, som han havde ladet sig bringe fra Kjøbenhavn, saa vilde hun, hvis han ønskede det, sende en større til hans nye fyrstelige Bolig. Snart begjærer hun dobbelte Skibsblokke, da hendes Skipper skulde reparere et Skib og ikke havde saadanne, snart beder hun om Søm, snart om en Fisker, der havde Forstand paa at fiske i flydende Vand, snart om en Schieferdekker til at sætte et Spiir paa hendes Lysthuus, tilligemed Schiefer og Søm. Men hun var ogsaa i Stand til at hjælpe ham. Han havde givet sin Hvedebrødsbager Afskeed, og Dronningen havde efter Aftale bestilt en anden til ham. En anden Gang havde han forlangt nogle Fjæl til at tække et Taarn med; dem havde hun ikke, men havde ladet forhøre i Byen, og erfaret, at en norsk Skipper var kommen til Kolding med Fjæl, hvorfor hun spørger, om han skal sendes til Haderslev. Senere havde Hertugen, for at lede Vand til sin nye Bolig, bedet Dronningen at lade hugge og bore Vandrer, og sende sin »Rohrmeister« for at nedlægge dem. Det vilde hun saa gjerne, for at han endnu før Vinteren kunde begive sig fra sin gamle ubequemme Bolig til den nye. Dronningen havde laant 7000 Daler af Hertugen, hvilke hun betalte 1571. Paa samme Tid havde han kjøbt Korn af hende, thi hun skriver, at hun havde solgt Korn til Flensborg for 36 Daler Læsten, og at det gjorde hende ondt, at hun havde forlangt mere af Hertugen, hvorfor hun overlod til ham, at give hvad han selv syntes. Dog angik Brevvexlingen imellem dem ikke alene Huusholdningssager. 1561 anbefalede Dronningen en vis Esaias Falle til et Præstembede. Omendskjøndt, skriver hun, vi ikke af hans holdte Prædiken og øvrige ydre Væsen finde, at han kan være skikket til Hofpræst, saa tvivle vi dog ikke, at han vil

fremme Guds Kirke ved reen Lære og christelig Vandel. Og da vi ere tilbøjelige til at befordre saadanne fromme Folk, som begjære med Flid at varetage Præsteembedet, saa bede vi den kjære venlige Broder venligst at ville forhjælpe den omtalte Præst til et Embede i sit Fyrstendømme, eller om han ikke strax kan faae Plads, da at lade ham give Underhold i deres Kloster. En anden Gang sendte Dronningen en Ansøgning fra to Søstre i Sommersted, der vare forurettede for deres Arv, og havde bedet om hendes Forbøn. Hertugen havde bedet for en Hans Skovgaard, som i Kolding havde voldtaget en Quinde og derfor var tiltalt og falden i Dronningens Unaade, undskyldt hans Gjerning med Ungdom og Drukkenskab, og bedet at tage Hensyn til at han var en Adelsmand af god Familie, og at han angrede; han bad om, at hun vilde dølge hans Gjerning for Kongen. Herpaa svarede Dronningen, at hun ikke alene for hans Forbøns Skyld, men og af egen Drift altid var rede til Ingen at gaae for nær imod Billighed. Men her var Sagen anderledes. Hans Skovgaard havde forrige Loverdag her i Byen overfaldet en uberygtet Pige »so vor kein Weib gehalten«, med aabenbar Vold og bedrageligen ført hende ud af Byen og øvet syndig Gjerning, hvorpaa han strax havde viist hende tilbage til Byen. »Og han har ikke ladet sig nøje med at fornærme vor Højhed, men den tredie Dag rejste han igjennem Byen med Værge og Bøsse, uden Tvivl med forsætligt ondt Gemyt, hvorved han har viist offentlig Trods og hvoraf er at see, at han ikke er bedrovet over sin skammelige Gjerning.« Gud og hendes Samvittighed bøde hende at straffe det Onde, hvorfor hun havde tilmeldt Kongen Sagen og bedet ham straffe berørte Menneske. Til Slutningen beder hun Hertugen for Fremtiden at forskaane hende for at bede for saadanne, som forøvede slige Mis-

gjerninger. — Præsten i Seest havde 1563 beklaget sig for Dronningen over ubillig Besvær, som ham var tilføjet i Anledning af Boligen, som ligger til hans Kirke. Ham medgav hun en Anbefalingsskrivelse til Hertugen, og bad om at bevillige ham hans berettigede Bøn. En Borgers Søn i Kolding Aron Nielsen havde dræbt sin kjødelige Broder og var dømt fredløs, men var flygtet. Nu havde Dronningen erfaret, at han opholdt sig i Hertugens Land, i en By Bøgeskov, og beder derfor, at hendes Amtmand eller Andre dør maatte gribe ham, uden at Hertugen tog det ilde op, og at de maatte faae Hjelp dertil af Hertugens Folk, hvis de forlangte det.

Dette er kun enkelte Prover paa de mangehaande naeobelige Forhold, hvori Hertug Hans stod til Enkedronningen. Det synes, at hun efter Kong Christian den tredies Død har anbetruet ham sin yngste Søns Opdragelse; thi i et Brev af 24 Marts 1562 skriver hun: Vi tvivle ikke paa at Eders Kjærlighed vil lade vor elskede Søn Hertug Johan tilholde til alt Godt. Brevvexlingen mellem dem vedvarede til Dronningens Død den 7 October 1571¹⁾.

I Aaret 1578 havde Hertugen befundet, at Præsten og Capellanen i Haderslev ikke havde nok at leve af. Derfor gjorde han ved Skrivelse af 5 Maj s. A. saadan Bestemmelse: Han udsatte 1000 Daler i Melchior Ranzau til Tag-skov hans Gods, hvoraf der aarligt skulde gives 60 Daler i Rente. Af disse skulde Sognepræsten have 40 Daler og Capellanen 20 Daler foruden alt, hvad der ellers var dem tillagt, og som ingensinde maatte fratages dem. Og da Hertugen havde overvejet, at een Sognepræst og een Capellan ikke var tilstrækkeligt i en saa stor Menighed, saa be-

¹⁾ Dronningens Breve i Geh.-Archiv. Aarsberetn.

stemte han, at der skulde ansættes endnu en Capellan, og til hans Underhold havde han udsat andre 1000 Daler hos Melchior Ranzau, og denne Capellan skulde have hele Renten 60 Daler til Underhold, og Bolig skulde Stadens Raad forskaffe ham. Denne Bestemmelse skulde vare til Verdens Ende¹⁾.

Imidlertid var der af de Fyrster, der vare optraadte som Mellemlhandlere i Anledning af Forlehningen med Slesvig, bleven virket for denne Sag, og i Begyndelsen af Aaret 1579 var der atter i Odense en Forsamling af Ombud fra Kongen og Hertugerne, samt fra de mæglende Fyrster. Her kom man omsider den 20 Marts til Enighed om følgende Betingelser: Kongen skulde inden Aar og Dag forlehne Hertugerne med Slesvig og Fehmern som et fra Danmark kommende men arveligt Fahnlehn, og i denne Forlehning skulde alle nulevende og tilkommende Hertuger af den oldenburgske Stamme, som ikke ellers vare forsørgede, være delagtige. Om Nogen af dem afgik uden Livsarvinger, skulde Ingen af de Overlevende paa en voldsom Maade rive hans Lande til sig; men de skulde bestyres af udnævnte Commissairer, indtil en lovlig Deling kunde skee ved venskabelige Fyrsters Mellemlhandling²⁾. Kongen maatte kun med Lehnsfyrsternes Raad begynde Krig og slutte Fred og i saa Fald vilde Hertugerne forpligte sig til Lehnstjeneste med 40 Mand til Hest og 80 Mand til Fods paa 6 Maaneder, eller, om Kongen ønskede det, give 12 Gylden for hver Rytter og 4 Gylden for hver Mand til Fods. Dog skulde Kongen hertil bidrage af sin Part af Hertugdømmet, hvorimod han og Riget skulde,

¹⁾ Corp. Statut. Slesvic. II, 493.

²⁾ Denne Artikel kunde alene sigte til Hertug Hans den ældre, da alle de Øvrige havde Livsarvinger, og den var nærmest stilet mod Adolph.

naar det behøvedes, beskytte Hertugdømmet. Alle Parter forbeholdt sig deres Rettigheder til Stiftet Slesvig.

Efter at nu dette var bragt i Rigtighed, foranstaltede Kongen i Efteraaret en Sammenkomst af hans og Hertugernes Ombud for at aftale de nærmere Bestemmelser angaaende Lehnstagelsen, der blev fastsat til det følgende Foraar, og foregik med megen Højtidelighed i Odense den 3 Maj 1580.

Hertug Hans mødte den 1 Maj med 297 Heste i Assens, hvorfra han tilligemed de andre Fyrster, Adolph og Hans den yngre, som ogsaa vare komne dertil, drog til Odense, hvor de modtoges af Kongen. Paa Forlehningdagen æskede Johan v. der Wisch paa Hertug Hans den ældres Vegne Forlehnningen, hvilken Hertugen derpaa tillige med de Andre modtog, efter at have aflagt Lehnsteden, hvorpaa Lehnsbrevet meddeelttes dem hver især, med en Revers fra dem, at de vilde overholde alle de vedtagne Puncter¹⁾.

Kun et halvt Aar efter denne Højtidelighed levede Hertug Hans. Han døde Natten mellem den 1 og 2 October 1580 paa sit Slot Hansborg og berømmes af sine Samtidige for sit milde velvillige Væsen, sin Guds frygt og Omhu for Kirker, Skoler og Fattige. Han var ikke meget fremtrædende, men virkede i Stilhed for at fremme sine Undersaatters Vel. Hans Lig blev staaende paa Hansborg til hen i Februar 1581. Hans endelige Hvilested blev bestemt at være Domkirken i Slesvig. Den 15 Februar kom Liget til Slesvig, og den følgende Dag foregik den højtidelige Bisættelse i følgende Optog: Først gik Skolens Disciple og Byens Præster, dernæst 75 andre Præster, formodentligt fra Her-

¹⁾ Christiani VI, 288, 292.

tugens Landsdele. Derpaa Medlemmerne af Slesvigs Domcapitel, Provsterne og det gottorfske Cancelli. Efter dem førtes Hertugens Ridehest, behængt med sorte Tepper. Endeligt kom selve Liigkisten, baaren af 18 Adelsmænd, og omgiven af 32 Medlemmer af Ridderskabet, som bare store Voxlys med Vaabenskjolde. Efter Liiget fulgte Hertug Adolph, Danmarks Riges Marsk Peder Gyldenstjerne paa Kongens Vegne, og Hertug Hans den yngre af Sønderborg. Efter dem Hertug Adolphs to Sønner, det fyrstelige meklenburgske Ombud, Hertug Adolphs Datter ledsaget af to Adelsmænd, samme Hertugs Gemalinde og Hertug Hans den yngres Gemalinde begge ligeledes førte hver af to Adelsmænd. Derpaa Abedissen, Priorinderne og alle Frøknerne af de fire adelige Klostre Itzeho, Preetz, Utensee og Slesvig, ledsagede af deres Provster, og til Slutningen Kammer- og Hofjunkere med mange Adelsmænd af begge Hertugdømmer. Saaledes bevægede Toget sig langsomt ind i Domkirken, hvor Superintendenten Paul von Eitzen holdt Liigtalen. Efter at den var sluttet, blev Liget nedsat i en ny indrettet Begravelse ved Siden af hans Faders, Kong Fredrik den førstes Kiste¹⁾.

Hvad der var forudseet ved Forliget i Odense, indtraf naturligviis. Da man kom sammen for at forhandle om Delingen af Arven efter Hertug Hans, paastod Adolph at ville arve det altsammen, baade rørligt og urørligt, da han, som den Afdødes eneste levende Broder, meente at være eneste Arving. Kongen forlangte derimod at tage halv Arv, som Søn af den anden Broder, Christian III. Der blev stridt og documenteret i det Uendelige, og omsider maatte man, da Ingen vilde give efter, atter henvende sig til de

¹⁾ Lackmann, I, 661.

Fyrster, som havde mæglet Forliget i Odense. Disse samledes i Flensborg med Canzleren Niels Kaas, Statholderen Henrik Ranzau, Jørgen Rosenkrands til Rosenholm, Amtmanden i Flensborg Peter Ranzau og Amtmanden i Haderslev Hans Blome paa Kongens Vegne, og Benedikt v. Ahlefeld til Haseldorf, Ditlef Ranzau til Kletkamp, Didrich Blome til Hornstrup og Nicolaus v. der Wisch til Glasov paa Hertugens Vegne og efter en Deel Forhandlinger kom man i Midten af Juni 1581 overeens om, at Adolph skulde alene arve alt Løsøret; men at Lehnsgodserne skulde deles lige mellem Kongen og Hertugen. Ved den derpaa St. Hansdag foretagne Deling fik Kongen Amterne Haderslev, Tørning og Rendsborg, såmt den søndre Halvpart af Hertug Hans' Deel af Dithmarsken, Adolph derimod Tønder Amt, Nordstrand, Fehmern, Lygum Kloster og Bordesholm, samt den nordre Halvpart af de dithmarsiske Besiddelser¹⁾.

¹⁾ Christiani, VI, 298.